

Sabira Ståhlberg

Brokiga språket

Sabira Ståhlberg

Brokiga språket

Helsingfors 2020

*Boken utges med stöd från
Stiftelsen Tre Smeder och Colorit ry.rf.*

Pärbild: Sabira Ståhlberg
Bokpil ► bokpil.eu
Colorit ry.rf. ► coloritrf.eu

Brokiga språket
© Sabira Ståhlberg 2020

Bokpil
Helsingfors 2020

ISBN 978-952-7334-24-9 (Inbunden)
ISBN 978-952-7334-25-6 (PDF)

Inledning

Språket är en så naturlig del av vår existens, att vi knappt märker då vi använder det. Vi tänker, läser och skriver, kommunicerar, inhämtar information, uttrycker känslor och åsikter, skapar och upprätthåller sociala relationer och gör mycket annat med hjälp av språk. Det mänskliga språket utgör grunden för *kultur* och hela den komplexa värld mänskligheten har skapat. Utan språk skulle ingen kunna läsa dessa rader och de skulle aldrig skrivas.

Den mänskliga hjärnan verkar ha en inbyggd förmåga att lära sig språk. Därför borde språk inte förorsaka några svårigheter, men då ett barn föds blir språket plötsligt en komplicerad fråga: Vilket eller vilka språk ska barnet lära sig? Klarar barnet av att lära sig *flera* språk? Då barnet börjar skolan blir frågan ännu mer aktuell. Under sin skoltid förväntas en elev lära sig skolspråket och därtill ett eller flera språk. Vi klarar oss idag sällan i arbetslivet med endast ett språk.

Språkkunskaperna vi skaffar under livet påverkar både synen på oss själva och våra prestationer och framgångar i livet. En person med ett *svagt* språk, som inte har ord för att uttrycka sina känslor eller färdigheter, lever ofta i tron att dessa inte finns. Också omgivningen bedömer oss enligt språket. En person med ett välvårdat språk och rikt ordförråd anses vara intelligentare och blir ofta mer respekterad av sin omgivning.

Utbildning - för alla?

Författarens och forskarens arbetsredskap är språket. Jag har i dessa egenskaper i många år följt vetenskapliga rön i vitt skilda ämnen som språk- och kulturvetenskaper, pedagogik, oftalmologi och hjärnforskning. Flera språk har alltid funnits i mitt liv och jag utbildar och föreläser om *flerspråkighet*, *kreativitet*, *integration* och anpassning och andra liknande frågor i många länder, på flera språk och för alla åldersgrupper.

Under de senaste åren har många av oss som arbetar med barn och unga lagt märke till en oroväckande trend. Vi behöver inte längre skriva och läsa själva, för vi har maskiner som gör det för oss. Vad händer då med språk, läs- och skrivförmåga, intellekt och intelligens? Skolans uppgift är att förse eleverna med en *solid grund* både för skolspråket och andra språk. Under skoltiden används ungefär 1 500 timmar för att utveckla enbart skolspråket, men det finns elever, som går ut skolan utan att kunna skriva en hel mening. Läskunnigheten är i medeltal hög i Europa, men var femte person beräknas ha svårt att förstå text. Antalet ökar och det blir nu allt viktigare att ställa frågan om det är en *illusion att alla kan läsa och skriva*.

Allmän tillgänglighet till (ut)bildning är samhällets målsättning. Men kan alla verkligen *lära sig på samma sätt*? Grundläggande modeller och attityder till språk och lärande skapas i barndomen och påverkas av många olika faktorer. En del elever går ut i livet med god erfarenhet

och en positiv inställning till lärande. Andra kanske inte har lyckats lika väl och är fast övertygade om, att de inte kan lära sig något nytt.

Utbildningssystemet har i uppgift att förse samhället med medvetna och välfungerande medborgare, men i praktiken har det som uppgift att *förenhetliga* normer, kunskap och värderingar. Skolan och andra institutioner, som arbetar med bildning, förmedlar en *kollektiv* kultur, som grundar sig på ett standardspråk, nationell identitet och majoritetens värderingar. Flerspråkiga personer och personer med mångkulturell bakgrund har ofta svårt att *identifiera* sig med uppfattningen av den medborgare de förväntas bli eller vara.

Antalet flerspråkiga i skolor och på arbetsplatser ökar och därför blir frågan *vad vi egentligen vill utveckla* ifråga om språkinläring och utveckling allt mer aktuell. Vilka *målsättningar* borde utbildningen ha? Var finns jämvikten eller *balansen* mellan tekniska framsteg och kravet på att eleverna ska kunna uttrycka sig i tal och skrift på ett rikt och korrekt språk? Vetenskaper och olika metoder, schabloner och modeller kan bidra till lösningar, men hur mäts t.ex. *kvalitet* och kvantitet då det gäller språkkunskaper? Ska elever idag fortsätta att lära sig att läsa och skriva på traditionellt vis, i en allt mer teknisk värld, där också maskiner talar om känslor?

En maskin kan inte ersätta en människa då det gäller språk. Översättning, lärande och alla språkliga handlingar kräver förmågor, språkkänsla och erfarenhet som inte kan

programmeras i en maskin. Risken att ett gott språkbruk begränsas till en liten grupp växer dock parallellt med att läsandet och skrivandet blir allt mer *fragmenterat*. Alla som producerar texter och tal förväntas använda ett rikare språk, men vad händer med dem, som inte arbetar med språk? Är vi på väg mot en segregerad situation i likhet med början av 1800-talet, då den bildade klassen använde ”fint språk” och övriga endast kunde läsa behjälpligt?

Insikter och utsikter

En viktig insikt, som denna bok lyfter fram, är att alla *hjärnor är olika* och alla situationer är *individuella*. Det finns alltså över sju miljarder olika slags användning av språk på den här planeten, med många fler miljarder behov och ändamål. Varje person lär sig och använder ett eller flera språk på sitt eget sätt. Via skrivarkurser, arbetet med lättläst litteratur och som språkens mångsysslare har jag mött och undervisat väldigt olika människor runt om i världen. Jag kan bara konstatera, att varje individ har sina egna, *unika förutsättningar* och sätt att lära sig. Vissa gemensamma drag finns dock, och jag har samlat en del av dem här, fullt medveten om att varje person och varje situation kräver egna metoder och lösningar.

Den här boken är skriven för alla, som funderar kring språk, språkinläring och flerspråkighet och för alla, som arbetar med olika språk och utbildning. Föräldrar, lärare och flerspråkiga familjer och personer kan få inblick i hur

våra hjärnor hanterar, bearbetar och producerar språk. Boken handlar såväl om att utvidga språkmedvetenheten som att utveckla det egna språket och att stöda andras utveckling. I fokus står praktik, metoder och erfarenheter, men även forskning, nyckelbegrepp och idéer diskuteras, inte enbart ifråga om så kallade främmande språk, utan också för modersmålet och skolspråket. *Brokiga språket* inspirerar förhoppningsvis läsaren till att göra övningar, egna analyser och språkliga experiment, våga ta risker och *berika språkanvändningen* i olika miljöer, från familj och nätverk till utbildning och fritid, arbetsplatser och äldrevård, för all verksamhet kan vara språkutvecklande. Boken är dessutom skriven för alla, som tror att språk är något som endast andra kan lära sig.

Brokiga språket är en naturlig fortsättning på *Brokiga boken*, en lättläst bok med tankeväckande texter för alla som flyttar från ett land till ett annat. Många personer i olika länder har frågat efter en bok, där jag avslöjar hemligheterna bakom framgångsrik språkinläring. Hårt arbete och praktik har länge varit mitt standardsvar, men det har tillfredsställt varken den som frågar eller mig.

Jag får också ofta frågan varför en del individer lär sig språk snabbare och ”bättre” än andra, och varför vissa språk är svårare än andra. Personer som talar ovanligare språk lever gärna i uppfattningen, att det är *omöjligt att lära sig deras språk*, ”för det är ju det svåraste i världen”. Ännu har jag inte träffat på något språk, som skulle vara omöjligt, men vissa tar längre *tid* och kräver mer arbete.

Eftersom språk har utvecklats och används av människor, kan också andra människor lära sig dem.

Alla som förväntar sig mirakel i denna bok måste jag göra besvikna. Jag har inte upptäckt en fantastisk metod eller framför en banbrytande hypotes eller teori (och tror inte heller att det finns en universal förklaring) om språk och språkinläring. Jag har istället skrivit om olika frågor på ett *begripligt och konkret* sätt och förankrat dem i erfarenheter, så att de som inte kan, hinner eller vill sätta sig in i frågeställningar och vetenskapliga resultat eller forskarnas jargong, kan *skapa sig en egen uppfattning*.

Språken är ett givande och spännande *äventyr* för var och en av oss, och vi kan – om vi så önskar – uppleva äventyret hela livet och även göra det till en livsstil. En person som använder flera språk har sällan långtråkigt och får möjligheten att upptäcka världen på varierande sätt och möter mängder av intressanta personer.

Jag vill tacka alla, som deltagit i mina talrika språkliga äventyr, som uppmuntrat, kritiserat, undervisat, tålmodigt suttit på lektioner och föreläsningar, deltagit i innovativa försök och experiment och ställt komplicerade frågor.

Ett särskilt tack går till Maria Viitasalo och Marianne Ståhlberg, som deltagit i det här bokprojektet och bidragit med värdefulla synpunkter. Colorits och Bokpils team ska ha stort tack för stöd och intresse, och likaså alla som samarbetat i olika projekt kring lättläst, mångfald och flerspråkighet.

Sabira Ståhlberg

Språk

Vad är språk? Ofta tänker vi på språk i kategorier som modersmål eller främmande språk, men mänskliga språk är *komplexa system för kommunikation*. Språk är grunden för vårt sociala umgänge, och påverkar hur vi ser på oss själva och på omvärlden. Språk begränsas inte enbart till ljud vi uttalar eller hör, gester och miner, utan innehåller också ordförråd, struktur och väldigt mycket annat. Flera *förmågor* vi utvecklar, bland dem läsning och skrivning, bygger på språk. Språk har också ett nära samband med kultur. Olika *koder* eller signaler kan vara specifika för ett språk, en kultur eller en kultursfär.

I världen finns ungefär sjutusen språk, som delas in i ett tjugotal *språkfamiljer*. Språken i den indoeuropeiska språkfamiljen, dit även svenska och de flesta europeiska språk hör, talas av nästan hälften av världens befolkning. Ordförrådet och strukturerna anses särskilja olika språk, men ett språk eller en dialekt kan definieras på olika sätt av *politiska* eller *historiska* skäl. Exempelvis svenska, norska och danska anses vara separata språk, för de talas i olika länder. De står dock varandra mycket nära och kan förstås inbördes utan studier. De kinesiska språken är å andra sidan officiellt dialekter av ett enda språk, men de är inte inbördes förståeliga. Kinesiska språk skiljer sig nämligen åtskilligt från varandra, inte bara i uttalet, utan också i struktur och ordförråd.

Övning: Läs en text på norska. Hur mycket förstår du?

Språk blandas

En allmän myt är att språk är relativt statiska och att de begränsas till vissa länder eller områden. Verkligheten är långt brokigare. En stat kan ha ett eller flera *officiella* språk, men få länder är så isolerade från omvärlden, att det inte finns minoriteter eller migranter. Språk *förändras och blandas* hela tiden. Om en grupp talare splittras på grund av utvandring eller andra orsaker, börjar språket utvecklas åt olika håll. Alla grupper tar gärna intryck från omgivande språk. Med tiden förändras också ordförrådet och sätten att uttrycka sig.

Språkförbund utvecklas genom kontakter mellan olika språk, som inte nödvändigtvis hör till samma språkfamilj. På Balkan liknar språken varandra, trots att inte alla är besläktade. Gemensamma ord brukar hittas snabbt, men struktur eller uttal kan också likna varandra. Två eller flera språk som kombineras kallas *pidgin*, och har ofta en enkel grammatik. *Pidgin* som utvecklas och har komplex vokabulär och struktur kallas för *kreolspråk*; Papua Nya Guineas officiella språk *tok pisin* är ett exempel.

Blandning av språk sker hela tiden på den individuella nivån. Vi påverkas av språken omkring oss och utvecklar olika former av språkbruk, beroende på behov, situationer och värderingar. Språkblandning eller *blandspråk* anses i

skolan och samhället vara ”dåligt” språk, men faktum är att *ingen talar ett rent språk*. Frågan är i hur hög grad olika språk kan mixas, innan blandformen blir obegriplig eller klassificeras som *pidgin*. Alla människor blandar gärna in ord och uttryck från andra språk eller dialekter, t.ex. engelska ord i svenskt tal. Forskare anser numera, att det är *normalt att blanda språk*.

Övning: Sätt in ord och uttryck från ett annat språk i de två sista satserna ovanför. Känns det rätt?

Språk utvecklas

Språket eller språken i ett samhälle *utvecklas med varje generation*. Äldre tycker ofta, att barn och speciellt unga talar ovårdat, men det handlar om andra behov och ett annorlunda språkbruk, som reflekterar de yngres identitet och svarar på *språkliga utmaningar* de står inför. Världen förändras och språket måste *aktualiseras* för att reflektera omgivningen sådan den uppfattas nu. Varje generation bidrar med nya ord och uttryck, förändrar och utvidgar den språkliga normen. Det som skorrar i öronen idag kan vara normalt och vedertaget imorgon och återfinnas i ordböcker och grammatiker.

Tonåringar verkar ofta ha ett begränsat ordförråd eller blandar språk mer än acceptabelt för omgivningen, men trots farhågorna brukar de flesta använda *normalspråk*

som vuxna, om de får stöd och uppmuntras att utveckla sitt eller sina språk hemma och i skolan. Hjärnan mognar i tonåren och olika hjärnor behöver olika lång tid och varierande metoder för att processa vuxenspråket.

Ungdomar kan ännu *experimentera* och leka fritt med språk som i barndomen, men samtidigt ökar det sociala trycket och de förväntas bete sig som vuxna och använda ett vuxet språk. De kan då reagera med att provocera via språket eller förvägra ”fint språk”. Vännernas och de egna nätverkens betydelse ökar, och identitet, tillhörighet, attityder och position i familj, skola, nätverk, fritid osv. kan uttryckas genom språkbruket. Tonåringar vet, att de förväntas tala med äldre personer på ett annat sätt än med jämnåriga, och de kan medvetet välja uttryck då de vill.

*Övning: Läs en chatt eller kommentarer till en artikel om invandring på Internet.
Vilka ord eller uttryck reagerar du på?*

Språk globaliseras

Vårt språkbruk påverkas i hög grad av *världsspråken*. För mer än hundra år sedan var det viktigt att kunna tyska och franska, medan numera dominerar engelskan globalt. *Regionala* preferenser påverkar vilka språk som används och studeras, och *ekonomiska kontakter* kan inverka på språkval. Det finns också politiska och historiska orsaker

till att grupper väljer eller måste lära sig ett visst språk, eller att ett språk är mer populärt. Många väljer att lära sig ett språk som har *liknande ordförråd* och struktur, och därför verkar vara lättare att inhämta.

Nuförtiden märker vi hur vårt vardagsspråk förändras främst genom införandet av nya *tekniska* termer och ord. Många ord kommer från engelskan eller så skapas nya på basen av äldre ord, och en del ord ges nya betydelser. Så kallade *nyord* uppfattar vi som nya endast tills vi lär oss dem och börjar använda dem i vårt eget språkbruk. Men trots nyorden blir det i dagens läge allt mer uppenbart, att *vardagsspråket utarmas* hos individen, i samhället, media och litteraturen. En orsak kan vara det förändrade *sättet* vi kommunicerar på.

Tekniska hjälpmedel som e-post, textmeddelanden och diverse andra former av *digital kommunikation* kräver att vi skriver komprimerat. Chattar innehåller nuförtiden mer sällan versaler, punkt eller hela meningar, och det är ibland svårt att förstå betydelsen. Vi kan inte sätta stopp för utvecklingen – den pågår överallt i världen och vi deltar själva aktivt i den. Frågan är inte om tekniken är bra eller dålig, utan hur vi kan använda teknologi och artificiell intelligens på ett *hållbart och nyttigt sätt*, så att de utvidgar och inte begränsar kommunikationen.

Övning: Kolla Språkrådets nyordlista. Vilka nya ord lades till ifjol? Hur många av dem använder du?

Hjärnan och språk

Alla språk börjar i våra hjärnor. Vi lyssnar på språk och *språkmelodier* redan före födseln. Våra hjärnor brukar fortsätta att lära sig genom livet och utvecklar språkliga förmågor, ordförråd, förståelse och kompetenser som att läsa och skriva. Vänstra hjärnhalvan ansågs tidigare vara platsen där språkcentrum finns, men nu vet forskare, att *båda hjärnhalvorna deltar i inhämtning och produktion* av språk. Var exakt och hur språken lagras, processas och produceras är fortfarande oklart, men vi vet att en hjärna kan kompensera och aktivera andra delar, om en del av den skadats. Uppfattningen att hjärnan är som en maskin börjar småningom ge vika för insikten att *ingen hjärna är lik en annan*. Individuella olikheter är en orsak till att det är så svårt att forska i hur språk hanteras av hjärnan.

Då våra hjärnor processar språk skapas och utvecklas ett så kallat *mentalt ordförråd*. Ordförrådet kombinerar uttal, struktur, skrivsätt, betydelse mm. Våra hjärnor är inte som datorer som har samma konfiguration, utan det kan finnas överraskande skillnader i ordförrådet och hur vi uppfattar betydelsen av orden. De flesta orden förblir *passiva* i hjärnan, vilket betyder att vi känner igen dem, men inte använder dem aktivt. I ordförrådet hos en vuxen person beräknas finnas 3 000–5 000 *grundord*. En högre språknivå som skönlitteratur kräver kunskap om 8 000–15 000 ord. I vardagen behöver vi mellan 800 och 1 000 ord och då förstår vi ungefär 75% av språket.

Hur många språk en mänsklig hjärna kan processa är en tvistefråga, som reflekterar traditionella uppfattningar mer än den fysiska verkligheten. Hjärnforskare anser att *den mänskliga hjärnan är polyglott*. Den expanderar och hjärnmassan tättnar med varje nytt språk. Vi kan lära oss flera språk, men hur många språken blir, beror först och främst på *sociala faktorer* och *behov*, och självklart också på hur mycket tid vi har att sätta på inläring. Det högsta antalet språk som någonsin observerats hos en individ är över sjuttio.

Övning: Räkna varje unikt ord (inte upprepningar) i en artikel i en tidning och i stycket ovanför. Jämför. Hur stor är skillnaden?

Övning och praktik

Varför lär sig vissa människor språk snabbare än andra? De anses ofta vara språkbegåvade eller äga talang för språk. Vetenskapen har inget tydligt svar på individuella skillnader, men olika hjärnor och behov, *aktiviteter* och *intresse* har föreslagits som inverkan faktorer. *Visuell uppfattningsförmåga* kan bidra till utveckling av läsning och skrivning. Men språkinläring handlar allra först och främst om *övning* och *praktik*. En journalist som skriver och redigerar artiklar behöver utveckla sin skrivförmåga mer än en person, som arbetar i en verkstad. Musiker

fångar upp språkmelodier och återskapar dem i sitt tal, för de är vana att höra och producera melodier. Elever tränas i skolan att utföra många olika slags processer och övar upp flera förmågor, som stöder inläringen.

Språkets *strukturella och lexikaliska närhet* till andra språk vi redan kan och vår *allmänna kunskap* kan stöda inläringen. *Erfarenhet* påverkar hur en hjärna hanterar språk. Flerspråkiga och alla med vana att lära sig plockar upp grammatik och ord snabbare. De utvecklar ofta egna *tekniker* för att lära sig språk och vet hur läroprocessen fungerar. Med varje nytt språk brukar dessutom varje följande språk bli lättare att inhämta, för vi har redan fått en viss *rutin* i att lära oss.

Språk- och kulturbakgrund anses allmänt spela en stor roll vid språkinläring, men forskare har konstaterat att allmänna kunskaper, *språk- och kulturkunskap*, intellekt, tidigare erfarenheter och skol- och studieerfarenhet, *läs- och studievana* och *studiedisciplin* är mycket viktigare, liksom också nätverk, *omgivning, kontext, stöd, umgänge* och värderingar. Hur vi lär oss och använder språket kan påverka hur *effektivt* vi lär oss. För en hobby eller resa är behovet att använda språket sannolikt mindre, men det är inte en orsak till att låta bli att lära sig. Att lära sig språk och använda dem är hälsosam *gymnastik* för våra hjärnor.

Övning: Lär dig fem ord på tjeckiska. Vilka ord var svåra och vilka var lätta?

Språkval

Ett språk är mycket mer än struktur och ord; det är också ett *redskap för kommunikation* och utgör grunden för det mänskliga samhällets fungerande och utveckling. Språket förmedlar och återspeglar tankar, attityder och känslor, och våra individuella, sociala och kulturella relationer. Via språket deltar vi som individer i *större sammanhang*. En *dialog* pågår konstant mellan individ och omgivning, och språket är en förutsättning för utbytet. Kollektivt ger språket uttryck för och inverkar på kultur, *värderingar*, *tänkesätt*, politik, ekonomi och många andra aspekter.

Vårt språkval, *när, var och hur vi väljer att använda* ett visst språk handlar inte enbart om att välja mellan två språk. Vi behöver besluta om språknivå och stil, ton, sätt att tala, ord och uttryck även inom ett enda språk. Träffa *rätt val* i sociala sammanhang är ytterst viktigt för att vi ska bli förstådda och för att dialogen ska kunna fortsätta. Vi utvecklar förmågan att välja rätt inte bara i skolan, utan hela livet genom experiment och erfarenheter.

Ett exempel på hur vi lär oss att välja rätt på flera språk är de populära historierna om hur vi missförstår varandra på grund av *språkskillnader* eller ”falska vänner”, ord som liknar varandra, men betyder något annat: Svenska verbet ’springa’ har i dansk och tysk form betydelsen ’hoppa’. Dessa berättelser har som mål att vara hållhakar för minnet och påminna om fallgropar.

Forskare analyserar idag ofta *sociala förhandlingar* och spel, där människor genom sitt språkval använder makt, försöker övertyga, manipulera, uttrycka gemenskap eller separera en grupp från omvärlden och visa identitet. I vardagen handlar språkvalen dock inte nödvändigtvis om förhandling, identiteter eller maktutövning – de tar alldeles för mycket energi och tid i anspråk. Vi är mycket mer *pragmatiska* och *ekonomiska* i det dagliga livet och uttrycker för det mesta vad vi tänker eller känner, utan medvetna mål eller en tanke på följderna.

*Övning: Skriv ett brev till en person du inte känner och ett personligt brev till en vän.
Vilken språknivå, stil och ton valde du?*

Känslspråk

Det emotionella språket eller *känslspråket* anses vara språket eller de språk, på vilket vi effektivast uttrycker känslor och tankar. Ett ord och uttryck eller en känsla kan ”låta bättre” på ett visst språk. Forskare anser allmänt att det emotionella språket är individens *modersmål*. Detta synsätt på känslspråk grundar sig på tanken att ett språk är grunden och alla andra tillägg, vilket inte återspeglar verkligheten. Flerspråkiga personer kan ha ett eller flera känslspråk och de kan ofta uttrycka känslor och tankar på många språk, på olika sätt och med stor *nyansrikedom*.

Känslospråket kan också vara ett språk som står ”närmast hjärtat”. Det kan växla och behöver inte vara samma hela livet eller i varje situation. Eftersom språken erbjuder ett stort antal olika uttryck och instrument har flerspråkiga *otaliga möjligheter att formulera sig*. Frågan om de uttrycker *exakt samma* känslor på diverse språk är olöst. Många flerspråkiga säger, att de också känner olika på sina språk, men skillnaderna kan vara hårfina.

Positiva eller negativa känslor påverkar hur en person använder eller låter bli att använda och lära sig ett språk. Erfarenheter och upplevelser påverkar känslorna. Hur en individ som byter land *bemöts* i sin nya omgivning är av avgörande betydelse för känslospråket. En person som av någon orsak känner sig främmande är mer benägen att ty sig till tidigare språk, än att ta till sig det nya språket. Personlig *smak* kan också påverka: Vi kan fascineras av en kultur där språket talas, eller tycka att ett språk låter trevligt eller vackert och därför gärna använda det.

Vad händer om en person inte har ett känslospråk, inte kan uttrycka sina tankar och känslor, och kanske inte ens har ord för dem? Brist på självförtroende och svårigheter att skapa sociala relationer är följder, som kan leda till aggression. *Minst ett känslospråk* behövs för att hjärnan ska kunna utveckla olika kunskaper och förmågor.

Övning: Skriv på svenska och ett annat språk om då du blev glad. Vilket språk fungerade bättre?

Emotionellt filter

Emotionellt eller *affektivt filter* (engelska *affective filter*) är en term som används av forskare för att beteckna de känslor, som stöder eller förhindrar språkprocessande vid lärande. Emotionellt filter definieras ofta negativt, något vi måste avlägsna, för det *blockerar* kommunikationen och inläringen. En del filter skapas av lärare, gruppen och situationen: Negativ respons, nedsättande attityder, auktoritära tillrättavisningar eller rättelser minskar hos en individ känslan av *meningsfullhet*. Oro och tvivel kan uppstå hos individen själv av olika orsaker, men *sociala sammanhången* är avgörande och individen, läraren och gruppen kan skapa eller avlägsna filter.

Positiva känslor skapar enligt forskare framgång och känslan att lyckas. Öppenhet, motivation, goda relationer, respekt såväl inom gruppen som mellan lärare och grupp, realistiska förväntningar, *konstruktiva reaktioner* från de andra och tillräckligt utrymme för personlig utveckling och individuella arbetssätt är några faktorer som stöder inlärningsprocessen. Med en *engagerad* omgivning och en uppmuntrande, intresserad och förväntansfull atmosfär får vi större möjligheter att förverkliga och utveckla våra kunskaper. Osäkerheten minskar, då vi blir väl bemötta och får arbeta på vårt eget sätt. Stressnivån sjunker och de negativa emotionella filtren faller bort.

Undervisningsmaterialet i skola eller vuxenutbildning kan också skapa emotionella filter, om det känns ensidigt,

orealistiskt eller uppstylat, eller ur individens synvinkel förvränger information. Personer med annan bakgrund, minoriteter, mångkulturella och flerspråkiga kan ha en *annan syn på världen*, som inte sällan går stick i stäv mot materialet de förväntas lära sig. Undervisningsmaterial som är *attraktivt*, varierande och väcker intresse och har skapats med förståelse för olika synsätt kan bidra till att minska på negativa känslor.

Så enkelt är det dock inte i det verkliga livet och ofta måste vi arbeta över en *längre period* innan några resultat syns. Konceptet emotionella filter har sedan 1980-talet inspirerat pedagoger, men det är begränsat och kan främst hjälpa lärare att upptäcka och identifiera utmaningar i *sociala* situationer. Men vi lär oss alla på olika sätt och det finns komplexa orsaker till varför inläring fungerar eller inte gör det. Känslor är inte heller enbart positiva eller negativa och inte alla situationer kan lösas genom de föreslagna metoderna. Några *patentlösningar* för att lära sig finns inte och en del individer måste av olika orsaker anstränga sig mer än andra för att inhämta nytt material. Alla som arbetar i undervisningen har ett viktigt ansvar: Att vara en *positiv och öppen* förebild och att skapa en uppmuntrande atmosfär. Men sist och slutligen ansvarar varje person själv för sina prestationer.

*Övning: Läs en artikel om artificiell intelligens.
Väckte den intresse hos dig?*

Politik och prestige

I samhället sker individuella och kollektiva språkval på basen av *politiska*, historiska, *sociala*, sociokulturella, *ekonomiska* och andra faktorer. De kan leda till att vi föredrar eller vägrar använda ett språk. En minoritet vill kanske inte tala det officiella språket i staten, därför att det förknippas med förföljelse. En del grupper är rädda för att assimileras i majoritetens kultur och vägrar lära sig språket i det omgivande samhället. Både integration och barnens skolgång förhindras eller försvåras av negativa och *begränsande* attityder, som kan finnas såväl inom gruppen som i det omgivande samhället.

Hur språken uppfattas i samhället och hurdan *prestige* och status de har inverkar på *viljan* att lära sig. Forskare observerar att omgivningens attityder och *föreställningar* och den enskilda individens känslor och uppfattningar inverkar på språkvalet långt mer än *verkliga förhållanden* och *fakta*. Barn lär sig av de vuxna vilka språk som är viktiga och prestigefyllda, men också samhället, nätverk, vänner och skola inverkar på attityderna till olika språk och därmed också på inläringen.

Ett språk som nedvärderas, uppfattas som omodernt eller konstigt, underlägset, fult eller ointressant begränsar användningen. Talarna brukar kanske hellre majoritetens ”finare” språk, istället för det ringaktade språket. En del föräldrar vill inte ge sitt eget språk vidare, för de önskar att barnen integreras i samhället. Det egna språket anses

vara mindre värt och inte stöda barnets utveckling till en framgångsrik och kapabel medborgare. De har delvis rätt: Barn som inte lär sig samhällets språk har färre chanser att klara sig i livet och arbetslivet. Men de har också fel och gör sina barn en stor otjänst. Flerspråkiga personer klarar sig minst lika bra i livet som enspråkiga. Barn som inte lär sig familjens språk kan ha *svårt att kommunicera* med sin omgivning, deras språkutveckling kan hämmas om de inte får stöd och hjälp hemifrån, och det kan bli svårt för dem att utveckla ett rikt känslspråk.

Personer som inte lärt sig föräldrarnas språk känner ofta i vuxen ålder, att något fattas och att familjens kultur är *främmande*, eller att de inte förstår sina föräldrar. Dock kan föräldrarnas språk ha lagrats i hjärnan, om de har hört och kanske talat det till en viss grad eller ålder. Språket stannar dock upp i sin utveckling och det måste *aktiveras och byggas ut* via språkstudier.

Internationella PISA- och PIRLS-utvärderingar visar, att socioekonomiska situationer har mindre betydelse för inläring än *personliga* och emotionella faktorer och föräldrarnas *engagemang*. Värderingar, åsikter, attityder, förutfattade meningar och *förväntningar* till lärande och utbildning är mycket viktigare än frågan om social och ekonomisk status för inläring, och också för språkval.

Fråga: Vilket språk skulle du vilja eller har drömt om att studera? Varför just det språket?

Språkmiljö

Omgivningen, *miljön* och situationen påverkar förutom känslor och attityder när, var och hur vi använder språk. Utomlands behöver vi oftast använda ett annat språk än i vår vanliga omgivning. Men också hemma är språkbruket olika, beroende på var vi är, vem vi talar med och vad vi gör, i familjen eller skolan, på arbetsplatsen eller under fritiden. Varje person deltar i flera *nätverk* och de flesta människor har olika roller i nätverken. Vi växer upp och socialiseras i dem och skapar egna nätverk. De påverkar inte bara vår *personliga utveckling* och *identiteten*, utan också sociala relationer, vilka frågor vi anser vara viktiga och meningsfulla, och hur vi lär oss.

Om ett nätverk *exkluderar* minskar handlingsfältet och även intresset för omgivningen hos individen. Då familj och vänner står utanför eller avgränsar sig från samhället, eller då samhället och andra nätverk utestänger eller diskriminerar, *reduceras alternativen och friheten* och vi får mindre individuellt spelrum. Om nätverken, skola, arbetsplats, grupp osv., håller sig strikt till ett enda språk och exkluderar alla övriga, leder det till att de som deltar i nätverket inte får möjlighet att använda sina språkliga, kulturella och övriga resurser mer än begränsat.

Inkluderande och öppna nätverk skapar möjlighet till en större individuell frihet och att utforska andra nätverk. Vi utvecklar vår egen personlighet och en egen identitet.

Exempel på inkluderande nätverk är arbetsplatser eller skolor, som *tillåter användning av flera språk* och skapar utrymme för olika synsätt och uppfattningar.

*Övning: Notera under en dag vilka språk och hur du talar, med vem och i hurdana sammanhang.
Hur växlar du språkbruk enligt omgivningen?*

Identitetsspråk

Identitetsspråket har i likhet med känslspråket en viktig funktion. Identitetsspråk betecknar det språk, som utgör grunden för vår *självuppfattning* och identitet inför oss själva och omvärlden. Identitet kan ha olika betydelser beroende på vem och hur vi frågar, men anses allmänt beteckna *karaktärsdrag, personlighet, uttryck, attityder och synsätt*, som gör en person till en unik individ. Ett samhälle eller en grupp kan ha en *kollektiv identitet*. Vid språkinläring får ordet identitet ytterligare en betydelse: Hur vår *relation med omvärlden* förstås av oss själva, struktureras och utvecklas i sociala kontexter.

Varje individ borde ha rätt att fritt *välja* och *uttrycka* sina identiteter, men det finns inte alltid möjlighet till det. Attityden i de flesta samhällena idag är att det ska finnas en enda kollektiv identitet. Avvikelser från normen kan vara svåra att acceptera. En *enhetlig identitet* är dock en önskedröm, för varje individ uppfattar den kollektiva

identiteten på sitt eget sätt. I samhällen och nätverk, där förtryck av individuella identiteter förekommer, påverkas såväl individen som samhället ofördelaktigt. Även andra, mindre synliga *sociala former* av undertryckande, såsom diskriminering, mobbning, segregering, isolering eller dysfunktionella relationer, förhindrar alltid personlig och kollektiv och även språklig utveckling.

I verkligheten har *varje individ flera identiteter* och visar olika aspekter av dem i olika omgivningar och på varierande sätt. Nya identiteter och aspekter av identiteter utvecklas under hela livet och markant hos personer som använder flera språk. I likhet med känslspråk väljer vi ofta ett eller flera identitetsspråk i barndomen, men vi kan *byta ut språket eller fylla på med flera* känsl- och identitetsspråk då vi behöver, eller då omgivningen och situationen kräver.

Flerspråkiga kan ha flera identitetsspråk och verkar äga *multipla identiteter*, som de uttrycker enligt situation och behov. En utomstående observatör kan därför lätt få intrycket att flerspråkiga *byter personlighet* med språken, för gester, miner och sätt att tala växlar. Forskarna är inte överens, utan diskuterar fortfarande om det handlar om olika *aspekter* av en identitet eller *separata identiteter*.

Övning: Berätta om en händelse idag i en minut på ditt känslspråk och sedan på ett annat språk. Räckte tiden till för att uttrycka allt du ville?

Annorlunda

I samhällsdebatter runt om i världen förekommer skarpa åsikter om hur grupper eller individer, som avviker från majoritetens språk och kultur, borde behandlas. Ska de *assimileras* totalt, *integreras* så att de kan fungera, men utan att de blir majoritetspersoner eller anpassar sig fullständigt till samhällets normer, eller bör de främst leva *isolerat* i sin kultur och tala sitt språk?

Ytterligheterna assimilering och avskiljande har inte fungerat tillfredsställande någonstans, men myterna är seglivade och frågorna många. Vad innebär "sitt" språk och "sin" kultur? *Vem bestämmer vilken som är normen* och vem som får tillhöra en viss grupp eller ett samhälle? Nationalismen skapade under 1800-talet föreställningen om ett enda *nationellt språk* och en standardiserad kultur, men varje person har *en egen uppfattning*, som grundar sig på erfarenheter, förståelse, emotioner och ofta också utbildningsnivå. Varje individ tar sina egna beslut om vem vi vill vara, men vi påverkas naturligtvis av våra nätverk och av samhället omkring oss. I olika situationer väljer vi vilka *element eller aspekter vi framhäver* av identitet och personlighet, språk och kultur.

Om större grupper med liknande språk och bakgrund flyttar till en ny omgivning, börjar de utveckla en *särart* av "sina" språk och kulturer. Ingen grupp kan förslutas i den "främmande" omgivningen, trots att vissa försöker stänga in sig själva och sina grupper. *Diasporan* anpassar

sig alltid till miljön och de nya förhållandena vare sig den vill eller inte. Alla individer och grupper konfronteras med den nya omgivningens utmaningar, men strategierna varierar. Språket förändras, ord, uttal och uttryck från majoritetens språk eller andra språk blandas in i tal och skrift. Barn som går i skola uppfattar den ”egna” kulturen och traditionerna på ett annorlunda sätt, ofta *filtrerat genom majoritetens synsätt*.

Trots att migrationen ökar och samhället blir allt mer brokigt, vill många fortfarande *kategorisera*, för vi har lärts att tänka i etniska banor. Nationalismens illusion om ett ursprung lever och frodas ännu i debatter, hem, skolor och massmedia. Frågan ”varifrån kommer du?” känns obehaglig och frustrerande för en individ, som på något sätt avviker från självuppfattningen i samhället. ”Varifrån är du *egentligen*?” är direkt sårande och förolämpande, för frågan innebär att personen är och förblir en främling, även om frågaren och svararen kanske har vuxit upp i samma stadsdel, talar samma språk och äter samma mat.

En individ som *tvingas känna sig främmande* på grund av omgivningens reaktioner brukar ofta utveckla olika strategier som humor, inte bry sig, undvika komplicerade situationer eller dra sig undan; men det känns ändå fel varje gång.

Övning: Skriv fem argument för och fem åsikter emot språklig integration. Vilka skrev du fortare?

Trygghet

Trygghet är viktigt för att vi ska våga uttrycka oss fritt. Utan säkerhet är det svårare att fungera. Personer som vuxit upp eller lever i hotfulla eller farliga förhållanden, krig, konflikter, förföljelse, eller har andra traumatiska upplevelser, och barn som upplever akut brist på stöd från vuxna, kan ha svårt att lära sig eller att uttrycka sina tankar och känslor. Deras hjärnor kan vara upptagna med att *bearbeta* det som skett och har föga kapacitet för annat. En lösning kan vara att först *arbeta med de svåra upplevelserna*, men inte alla vill det. En del människor önskar så snabbt som möjligt glömma det de varit med om, skjuta bearbetning på framtiden och gå vidare med livet just nu och här, vilket också kan fungera.

En trygg miljö, där en individ får använda alla sina språk och språkresurser fritt och *konstruktivt* stöder både uttryck, språkanvändning och utveckling av språkliga och övriga kunskaper och förmågor. Hur en person som på något sätt avviker bemöts beror främst på omgivningens *kunskap*, förståelse och *sammanhanget*, och inte minst på uppfattningarna om vad som är normen. Det kan vara svårt för omgivningen att se en person med en annan språkbakgrund som en individ, särskilt om denna inte talar omgivningens språk flytande.

Då skolan uppfattas som en säker och trygg plats, där alla *respekteras*, utvecklas språket hos alla. Men om en del elever segregeras eller kategoriseras som inkapabla

på grund av språk eller kulturell bakgrund, kan deras framtid begränsas. *Förutfattade meningar* sätter käppar i hjulet. En elev, som förväntas ha ett dåligt skolspråk på grund av sin bakgrund, eller inte betar sig och fungerar som de andra i ”sin” grupp, kan råka ut för allvarliga sociala följder. Lärarna kanske ändå behandlar eleven som medlem av den ”odugliga” gruppen, och samtidigt diskrimineras, isoleras eller mobbas eleven av de ”egna”, av övriga elever och möjligen också skolpersonalen.

Auktoriteternas *attityder* är viktiga för gemenskap och trygghet. Lärare, chefer och överordnade på arbetsplatser har en viktig roll. Inkludering, framgång, prestationer och *uppfattningen om vem som räknas som kapabel* påverkas av deras värderingar, handlingskraft och maktutövning. För att en individ ska fungera väl krävs *förtroende*. Olika frågor, också svåra ämnen, måste kunna diskuteras öppet. Språkkunskaper är ytterst viktiga för att lösa konflikter och förhindra att de alls uppstår.

En intressant observation är att *i konfliktsituationer använder vi ett fattigare språk*, än då vi samarbetar eller talar om sådant vi upplever som positivt. Utbildningen och samhället vinner på att värdera språkkunskaper högt och investera i språkundervisning, men att skapa en trygg miljö för alla är lika angeläget.

Övning: Ge exempel på en trygg miljö. Vilka faktorer gör att den känns säker?

Flerspråkighet

Modersmål och *främmande språk* används allmänt som beteckningar för det första och följande språk en individ lär sig. Forskare föredrar idag termen L1 (från engelska *language* 'språk'), L2, L3 osv. Men om en person har *flera lika starka språk* uppstår en kvistig fråga: Vilket är modersmålet eller L1 och vilket är främmande eller L2?

Förr användes ordet mångspråkig för en person med flera än ett språk, men numera rekommenderas termen *flerspråkig* på svenska (engelska *multilingual*). Grupper, nätverk och samhällen kan också vara flerspråkiga. De som kan ett enda språk kallas *enspråkiga* och de som använder två språk *tvåspråkiga*. Idag anser forskarna, att tvåspråkiga i verkligheten är flerspråkiga. De som inte "riktigt" kan något språk alls kallas *halvspråkiga*, men konceptet accepteras inte längre allmänt.

Vem som definierar flerspråkigheten är ännu en öppen fråga. Borde *individen* själv uppfatta sig som flerspråkig eller finns det allmänna kriterier? Utgångspunkten att en individ *kan använda flera än ett språk* accepteras numera som ett tillräckligt kännetecken för att en person ska betecknas vara flerspråkig.

Många länder utmanas idag av en ökad språklig och kulturell *mångfald* på grund av migration, globalisering och andra faktorer. Flerspråkighet anses på flera håll vara ett ovanligt fenomen, som en liten del av befolkningen

tar del av, men verkligheten avviker märkbart från myten. I nationell statistik frågas inte efter flera språk, men kring hälften av världens befolkning beräknas vara flerspråkig. Över 50% av medborgarna i Europeiska Unionen kan använda ett ytterligare språk förutom sitt första språk för att tala, läsa eller följa media. Eurobarometern visar, att en fjärdedel kan använda tre språk och tio procent över tre språk. Européer har överlag särdeles positiva attityder till språk och nästan alla anser, att det är nyttigt och bra att kunna flera språk.

Fråga: Hur många personer i din omgivning använder flera språk? Hur många språk kan de i snitt?

Språknivå

En fråga som debatteras såväl i vetenskapliga cirklar som också vid middagsbordet handlar om språknivån: *När kan vi ett språk?* En allmän uppfattning är att vi måste kunna ett språk perfekt, men ingen människa kan något språk fullständigt. Språk innehåller ofta mer än 100 000 ordfamiljer, av vilka en vuxen person oftast behöver, använder och känner igen ungefär en femtedel.

Tala ett språk *flytande* är ett annat vanligt villkor, men det finns utdöda språk som fornegyptiska och sanskrit, som vi kan läsa och skriva utan att vi behöver tala dem. Att tala, läsa och skriva är olika processer i hjärnan och

vi kan lära oss dessa förmågor i olika grad. En del talar bättre än de skriver, medan andra läser eller skriver bättre än de talar, beroende på hjärna och övning.

Förmågan att uttrycka *känslor* och tankar på ett språk och uppskatta *litteratur* (särskilt poesi) framförs ibland som ett bevis på tillräckliga språkkunskaper, men även detta täcker inte hela fältet. Ingenjörer kan använda ett språk enbart för tekniska frågor. En person kanske talar ett språk på arbetsplatsen men inte hemma, uttrycker få känslor på språket eller läser inte skönlitteratur.

En allmän definition numera är att vi kan ett språk, då det räcker för våra *behov*: En hobby eller resa utomlands, skriva e-post, chatta eller vad vi vill. Men behoven och våra språkkunskaper skiftar. En del språk kan vara aktiva och andra passiva, beroende på användning, egna val, sociala sammanhang, *känslor* och intresse. Vilket språk som är aktivt märks oftast då vi byter språk. Beroende på erfarenhet, trötthet, *stress* och faktorer som vilka språk vi talat den senaste tiden och hur krävande det har varit (simultantolkning och att kommunicera på ett nytt språk är ansträngande), kan det ta allt från ett par millisekunder till en vecka eller mer för språkbyte. Den som är van att växla gör det enklare och snabbare, och kan även inom en enda konversation byta språk flera gånger.

Övning: Tänk på svenska och på ett annat språk på morgonen. Gör samma på kvällen. Hur fungerade det?

Språkkanaler

Då vi lär oss språk behöver hjärnan bygga upp strukturer och ordförråd, vilket förenklat kan beskrivas som att den etablerar nya *språkkanaler*. Då vi redan har ett par språk i lager eller lär oss *parallellt två eller flera språk* kan hjärnan jämföra dem. Vi lär oss också att växla mellan språken vi redan kan och det nya språket.

Enligt forskare borde barn lära sig flera språk redan som alldeles små, och inte vänta till skolan. Även barn som tidigt *upplever* olika språk, genom sång, ramsor eller på något annat sätt, trots att de inte tar till sig språken, uppvisar senare en bättre förmåga att lära sig nya språk. Örat har lärt sig uppfatta ljud och språkmelodier. För att barnet ska börja tala ett språk krävs dock oftast att en vuxen *aktivt kommunicerar* med barnet på det språket.

Barn verkar ”plocka upp” eller *tillägna* sig språk, och forskare anser att de lär sig främst via sitt *språköra*, men närmare observationer visar att de aktivt lyssnar, imiterar och experimenterar, vilket även vuxna gör då de lär sig språk. I skolan blir lärandet *strukturerat* och *systematiskt*. Erfarenhet, studieerfarenhet, *förkunskaper*, *förförståelse* och studievana spelar en allt större roll. Repetition och övning stärker minnet och specifika neuroner, men det tar många år innan språket närmar sig en vuxen nivå.

Vuxna har i själva verket flera *instrument* än barn för att stöda inläringen. Logik, erfarenheter, upplevelser och minnen är värdefulla verktyg. Förmågan att formulera

och analysera, kombinera och dra slutledningar stöder skapandet av nya språkkanaler.

Flerspråkiga har i allmänhet större *självförtroende* vid språkinläring och skapar nya språkkanaler snabbare än enspråkiga. Deras hjärnor är vana att uppfatta, bearbeta och konstruera vokabulär och strukturer. De identifierar gemensamma drag i språken och använder sina tidigare kunskaper. De vet, att de kan lära sig nya språk, och de vet hur *omgivningen reagerar* på språkliga försök, så de imiterar, förklarar och använder obesvärat nya ord och uttryck, utan rädsla för att göra bort sig.

Flerspråkiga föräldrar väljer oftare att lära sina barn flera språk och uppmuntrar dem till språkinläring, men endast om deras attityder, värderingar och språkklimatet i samhället tillåter. I situationer där ett språk eller en grupp diskrimineras kan det hända, att barnen inte tar till sig hemspråket, eller att de *vägrar lära sig* majoritetens språk, vilket i båda fallen leder till komplikationer både på det individuella och det sociala planet.

En allmän uppfattning är att ju längre en utlänning har bott i ett land, desto bättre borde språkkunskaperna vara. Långt viktigare är dock *erfarenhet, övning och umgänge*. Känslor, värderingar och attityder spelar också en roll: En person som inte vill lära sig ett språk gör det inte heller.

Övning: Läs om swahili. Vilka resurser använder du, då du försöker förstå hur språket fungerar?

Flerspråkighet är normalt

Nationalismen, som hade sin början i Europa på 1800-talet deklarerade, att en nation har *ett enda språk och en kultur*. Följderna har varit *förödande* och de fortgår idag: Diskriminering, förtryck, krig, konflikter, folkmord, våld och förflyttningar av miljontals människor. Nationalister har dessutom tvingat tidigare flerspråkiga samhällen till enspråkighet och på många håll ödelagt eller reducerat den *kulturella mångfalden*.

Samhörigheten nationalismen erbjuder tilltalar säkert ett socialt behov, men våra hjärnor fungerar långtifrån ensidigt. Nationalismen har manipulerat värderingar och synsätt så att många *själva begränsar användningen av resurserna hjärnan har att erbjuda*. Det är dock svårt att se igenom nationalismens myter, för vi har vuxit upp med dem och de finns överallt i omgivningen.

Nationalistiskt färgade teorier kring sekelskiftet 1900 framhöll att flerspråkighet är ett hinder. Barn kunde lära sig endast ett språk; flera språk skulle skada barnets utveckling och förorsaka förvirring och mentala problem. Forskarna – män som observerade, men inte själva deltog i barnens skötsel eller vardagliga sysslor – upptäckte flera belägg för psykiska avvikelser. De missade faktum, att *majoriteten av världens befolkning var flerspråkig* och inte alls virrigare än den enspråkiga komponenten.

I början av 1960-talet började forskare anse språk som en viktig del av hjärnans *tankeprocesser*. Tvåspråkighet

bidrog positivt till inläringen, men språken ansågs bestå av ett dominerande *grundspråk* eller modersmålet plus ett språk. Hjärnan var som en maskin och endast ett språk i gången var aktivt och det andra stängdes av. Nu vet vi, att alla språk *deltar samtidigt* i processerna i hjärnan. Många har två eller flera lika starka språk och *hyperpolyglotter* (fler än sex språk) kan ha många språk aktiva samtidigt.

Något senare var forskningen beredd att se alla språk som värdefulla och viktiga för *sociala funktioner*, men flerspråkighet var fortfarande ett mysterium. Först på 1980-talet förstod en del forskare, att *flerspråkighet är normalt, alltså en naturlig funktion i hjärnan*. Till de nya insikterna om en flerspråkig hjärna bidrog resultat från hjärnforskningen, men också olika ämnen som psykologi, socialpsykologi, språkvetenskap, kognitiv lingvistik och kultur- och samhällsvetenskaper. Pedagoger på olika håll har börjat uppmuntra användningen av flera språk för att *aktivera alla språkliga resurser vi äger*.

Flerspråkighet uppfattas trots de nyare vetenskapliga resultaten ännu av många som ett icke-normalt tillstånd. Bland beslutsfattare, i skolor och i flera familjer lever *förlegade attityder* kvar. Språkfrågan används i samhället som ett slagträ och den väcker känslor och dispyter, särskilt i länder där nationalismen är stark.

Övning: Läs en artikel om hjärnor och språkinläring. Vilka nya insikter ger den?

Forskningsläge

Forskningen om flerspråkighet går allt mer mot sociala, *kommunikativa*, *kognitiva* och *interpretativa* studier. Forskarna är intresserade av kopplingar mellan språk och kultur, *kompetenser*, förmågor och *emotionella* faktorer. Strategier, motiv och den mänskliga hjärnans funktioner kartläggs. Men forskningen är fortfarande bristfällig. Forskarna är varken överens om metoder, modeller eller *terminologi*. Vi vet alldeles för litet om flerspråkighet, detta enorma område som sträcker sig över en lång rad olika forskningsfält och *otoliga individuella avvikelser*.

En stor del av forskningsresultaten baserar sig idag på försök i laboratorieliknande förhållanden, nödvändiga för hjärnforskning, minnestest och liknande experiment, men inte verkliga. Kritiker betonar att resultaten är förvridda, eftersom urvalet och experimenten grundas företrädesvis på individer som anses vara WEIRD, *Western Educated Industrialised Rich Democratic* (engelska, ett uttryck från psykologin; västerländsk utbildad industrialiserad rik och demokratisk).

En logisk fråga är varför forskarna inte går ut i världen och klarlägger flerspråkigheten i olika situationer. Svaren är säkerligen flera och individuella, men två kan nämnas här: I språklaboratorium är det lättare att arbeta än bland folk i okontrollerade förhållanden. Forskaren får med större sannolikhet vetenskapligt bevisbara resultat, som kan upprepas av andra forskare. Ute på fältet är det

mycket svårare att ”bevisa” något. En fundamental fråga är om vetenskapen just nu behöver bevisa, eller om det är viktigare i dagens situation att kartlägga och beskriva? Mycket mer material än det som finns tillgängligt idag krävs för att bearbeta, analysera och dra reella slutsatser.

Övning: Lyssna på en intervju i några minuter och anteckna. Lyssna igen: Hur mycket fångade du upp?

Flerspråkiga och specialbehov

En följd för pedagogiken av det aktuella forskningsläget om flerspråkighet är att *specialbehov* som dyslexi, läs- och skriv- och andra *inlärningsutmaningar* är svåra att identifiera. Pedagogiken, tester och utbildningssystem är alla inriktade på enspråkiga, vilket gör att flerspråkiga inlärningsutmaningar gärna blandas ihop med bristfälliga språkkunskaper och andra utmaningar.

En del individer verkar ha *dyslexi på ett språk, men inte på ett annat*. Forskare och pedagoger anser allmänt, att dyslexin gäller alla språk, men erfarenheter visar, att det inte är så enkelt. Personer som fått diagnosen dyslexi kanske inte har det utan andra utmaningar eller ett *synfel*, som tröttar ut ögonen och gör läsning och skrivning betungande. *Övning* påverkar dessutom hur vi läser och skriver, och det gäller också olika språk. I vissa fall kan fenomenet förklaras med *skilda skrivsystem*. För språk

med alfabet beräknas ungefär tio procent av läsarna vara dyslektiker. Antalet ökar för språk med större skillnader i skrift och uttal (franska och engelska). Skrivsystem med tecken (kinesiska och japanska) bearbetas annorlunda av hjärnan och dyslektikerna beräknas vara en procent. En möjlig förklaring är dessutom att språken lagras på *olika ställen* i hjärnan. Hjärnan kan *kompensera* då ett område inte fungerar; om vi skadat handen vi vanligtvis skriver med, kan vi lära oss att skriva med den andra.

Övning: Försök skriva en mening med den andra handen. Hur fungerar det?

Felspråkighet

Ordet *felspråkighet* används för att beskriva situationen hos flerspråkiga, nyanlända och barn med autism eller andra utmaningar, vars språkkunskaper *inte passar in i samhällets och skolans modeller och normer*. Frågan om hur främst nyanlända ska lära sig såväl skolspråket som innehållet i skolämnena ställs i pedagogiska diskussioner, men frågan om felspråkighet är mycket större.

Pedagoger och forskare förstår numera, att *felspråkiga elever inte vill eller borde pekas ut*. Vid särbehandling kan segregering, mobbning eller isolering uppstå. *Stress* påverkar användning och inläring av språk. En person kanske försöker tala språk A, men hjärnan producerar ord

eller uttryck på språk B. Särskilt då vi lär oss ett nytt språk sker *interferens* i vokabulären och grammatiken. Efter att hjärnan bearbetat det nya språket och skapat en separat språkkanal, brukar dylika interferenser försvinna. De kan dyka upp igen om vi är trötta eller pressade, om vi råkar ut för *krävande språksituationer*, om vi bara lärt oss språket *ytligt* eller inte använt det på länge, och om vi känner, att folk i omgivningen har en negativ attityd till oss och det vi säger.

Kritisk mångkulturell pedagogik kritiserar normer och ställer bemötandet i fokus: Allas kunskaper är värdefulla och *flerspråkighet är en resurs* att ta vara på. Språkliga och kulturella sammanhang skapas. Kritisk mångkulturell pedagogik kritiseras för att producera stereotypier och kategoriseringar, som är annorlunda än de traditionella, men ändå *begränsande*.

I vuxenvärlden är det mer komplicerat än i skolan. En person som talar stapplande eller gör många fel kan få ovana lyssnare att *missa innehållet* och anse personen vara barnslig, dum eller mindre kapabel. Det räcker inte med att vi som vuxna talar ett språk flytande, för om vi har en accent eller ett annat utseende kategoriseras vi ofta som främmande och felspråkiga. Det krävs i allmänhet *erfarenhet och kompetens* för att förstå felspråkiga.

Övning: Lyssna på en person som talar danska eller indisk engelska. Hur länge orkar du lyssna?

Språklig kompetens

Personligheten och den personliga utvecklingen påverkar vårt *individuella tänkande, beteende och synsätt*, men vi lever inte avskilda från omvärlden. I olika sociala och kulturella kontexter utvecklar vi mångskiftande förmågor och kunskaper. Erfarenhet, förståelse och *kompetenser* är några förmågor, som krävs för att vi ska fungera i diverse nätverk, sammanhang och situationer. Vi skaffar oss både medvetet och omedvetet en stor mängd språkliga, *sociala* och *kulturella* kompetenser under livet.

Konceptet *språklig kompetens* lanserades under 1960-talet för att beteckna kunskaperna vi har i modersmålets grammatik. Det kritiserades genast som för snävt, för vi hanterar också *ordförråd, språkliga koder* och mycket annat. Nu talar forskare hellre om det bredare konceptet *strategisk kompetens* eller hur väl vi behärskar verbala och icke-verbala (miner, kroppsspråk, tonfall mm.) koder.

Språklig kompetens kan ses nuförtiden som ett slags paraplykoncept för alla de förmågor och kunskaper vi har och skaffar oss under livet. De möjliggör att vi tänker och kommunicerar, och de är specifikt mänskliga. Språkliga handlingar kan endast begränsat utföras av t.ex. artificiell intelligens. *Effektivitet* har framförts som ett kriterium för graden av språklig kompetens, men hur effektiviteten ska mätas är fortfarande diffust och beror än så länge på egna och andras subjektiva bedömningar.

Språklig kompetens utgör grunden för en stor mängd andra förmågor och kunskaper. Personer som inte haft möjlighet att förkovra sin språkliga kompetens som barn har svårt i vuxen ålder att *erövra språket* och utveckla sitt känslö- och identitetsspråk; det kräver mycket tid och arbete. Brist på språklig kompetens innebär att personen har otillräckligt ordförråd och en begränsad förmåga att uttrycka sig. Båda påverkar *självkänslan* och förhindrar att personen ser sig själv realistiskt, och omgivningen kan reagera negativt. Forskare har konstaterat, att individer med låg kompetens får sämre resultat i intelligenstagningar.

Fråga: Vilka kompetenser behöver du för att diskutera värdet och för att förklara japansk nō-teater?

Kommunikation

Kommunikativ kompetens beskriver hur väl vi känner och använder olika *koder* i ett språk. Koderna är allt från ordval till uttryckssätt och val av språknivå. Våra hjärnor verkar vara förprogrammerade för utbyte och vi föds med förmågan att kommunicera, men historiskt sett är det troligtvis tvärtom: Den mänskliga hjärnan har utvecklat varierande strategier *på grund av ett växande behov av komplex kommunikation* i mänskliga samhällen.

I vetenskapen har den kommunikativa kompetensen expanderat till *social kompetens* och en allmän insikt, att

mångsidiga kompetenser är nödvändiga i livet. Forskare koncentrerar sig numera på frågan vilka kompetenser en *individ behöver och utvecklar för att svara på behoven* och utmaningarna de möter i olika situationer.

Förmåga, vilja och sätt att kommunicera varierar hos varje individ. Sättet kan bero på språket vi använder, men också på egna val eller diverse språkliga och kulturella koder ifråga om gester, röstläge, ansiktsuttryck, leenden, ton, hur snabbt vi talar osv. *Situationen* påverkar också. En blyg person kan tiga i en miljö, men vara utåtriktad annanstans, där det känns tryggare. Om vi inte behärskar ett språk fullständigt kan omgivningen bli otålig och anse att vi inte har något att komma med.

I nya situationer blir frågan om kompetenser akut. För nyanlända och en del skolelever kan vardagen kännas oöverkomlig, om de inte har erfarenhet av skolan, språket eller samhället och saknar språkkunskaper och *verktyg*. Då behöver de öva språkbyte, analysera hemspråkets och skolspråkets koder och aktivera sin *språkförståelse* och språkproduktionen. I skolorna, på arbetsplatser och i samhället behöver vi prioritera *realistiska förväntningar* och väl strukturerade helheter, som stöder utvecklingen av kommunikativa kompetenser. Alla drar nytta av dem, oberoende av den egna kompetensnivån.

Övning: Se videon med personer som talar arabiska, finska och thai. Vilka koder lägger du märke till?

Kulturell kompetens

Kultur brukar definieras som allt från *traditioner* till sätt att bygga upp *identiteter* och sociala relationer eller skapa erfarenheter. Nationalismen har skapat myten, att kulturer är skilda enheter med unika och utpräglade drag, och att varje kultur, nationellt språk och nationell identitet skiljer sig markant från andra. Vi möter dessa föreställningar i vardagen och även då vi lär oss ett nytt språk och en ny kultur. Det första vi introduceras till brukar vara de *nationella (själv)uppfattningarna*. Med tiden skaffar vi egna nätverk, erfarenheter, kunskaper och upplevelser, och då minskar stereotypierna oftast i betydelse.

Kulturer är i själva verket stora flexibla *nätverk*, som består av många större och mindre nätverk. De utvecklas och *förändras*, liksom också individuella och kollektiva nätverk och identiteter. En vanlig föreställning är att ju bättre vi känner vår egen omgivning, desto större blir chansen att vi lyckas inhämta kunskap om andra kulturer och språk. Det är viktigt att känna våra nätverk, språk och kulturella dimensioner, men det är effektivare för all inläring att vi *upplever flera olika språk och kulturer*.

Med tillgång till olika språk och kulturer utvecklar vi många kompetenser på olika sätt. Möjligheterna till *nya kontakter* växer exponentiellt med varje nytt språk, och personligheten utvecklas, vi lär känna oss själva bättre och upptäcker nya sidor och förmågor. Forskare betonar, att den genomsnittliga flerspråkiga personen är *flexibel*,

anpassar sig lättare, tänker och kommunicerar *nyanserat*, växlar mellan roller och klarar sig i skiftande situationer. Förmågan att *analysera*, välja och ta beslut, *sinnena* och sinnesuppfattningarna är mer utvecklade. Flerspråkighet minskar också risken för *demens*, enligt nyare forskning.

I olika tester har flerspråkiga överlag visat sig vara mer *toleranta*, inte bara ifråga om språk, utan också i sin förståelse, sina *värderingar* och sättet att bemöta andra människor. En person som känner sig bekväm med och har kunskap om flera språk och kulturer kan bygga broar, använda olika kommunikationsstrategier. De kan minska på stereotyper och fungera som språktolk, och även som *kulturtolk*. Översättning och tolkning kräver förutom språklig även en gedigen kulturell kompetens.

Fråga: Vilka kulturer känner du väl? Vilka kan du litet om, men skulle vilja lära känna?

Interspråklig kompetens

Interkulturell och *interspråklig* kompetens och bildning behövs allt mer i samhället idag. Målet med utvecklingen av dessa kompetenser är att vi ska kunna kommunicera med personer med annan språklig och kulturell bakgrund. Interkulturell kompetens är de *kognitiva*, emotionella och övriga förmågor, som möjliggör utbyte på kulturell nivå. Interspråklig kompetens ger möjlighet att kommunicera

med människor med andra språk. Men vi behöver också *intraspråklig* kompetens (inom ett språk). *Minst ett starkt språk underlättar utvecklingen av övriga kompetenser.*

Då vi förkovrar våra interspråkliga kompetenser kan vi rentav kommunicera med personer, som vi inte har ett gemensamt språk med. Vi använder våra färdigheter för att *avkoda* och för att skapa egen språkproduktion. Ju fler språk och koder vi kan, desto effektivare kommunicerar vi på språk vi håller på att lära oss eller språk vi aldrig använt tidigare. En erfaren polyglott, och även många talföra personer som är vana att kommunicera, uppfattar och *imiterar* ord, gester och tonfall, och meddelar sig ganska snart mer eller mindre begripligt.

Hur skaffar vi oss effektivt intra- och interspråkliga kompetenser? Sättet är *individuellt*, men en välbeprövad metod är att *studera* och *utsätta sig* för språk och kulturer och samla olika erfarenheter. *Gradvis* lärande föreslås av forskare: Först utvecklar vi förmågan att se ur *andras synvinkel*: Ska vi nia eller dua – varför? Sen upptäcker vi *möjligheter* och *begränsningar*: Hur kan vi uttrycka våra åsikter eller tankar? *Förståelsen* växer och bidrar till att vi får insikter i frågor som hur olika miner kan tolkas. Språklig och kulturell *medvetenhet* är målet, men det finns ingen entydig definition för det.

Fråga: Hur länge kan du vara tyst på svenska och på dina andra språk, innan det blir pinsamt?

Språkinläring

Språkinläring anses vanligtvis vara en fråga om *ålder*, talang, begåvning, intresse eller erfarenhet, men inläring handlar främst om *aktivitet*. Äldre personer beklagar sig ofta över att de lär sig långsammare och har svårt att minnas. De har delvis rätt: I minnet *förvrängs* bilden av tidigare läroprocesser. I backspegeln ser allt enklare ut än det faktiskt var i barndomen och ungdomen. Vi glömmar hur många år och lektioner vi behövde för att lära oss. Ett barn behöver minst ett år innan språkproduktionen (tal) kommer igång, och nästan tjugo år och tusentals timmar av utbildning tills språket når en vuxen nivå.

Hjärnforskare anser, att det aktiva minnet har en viss *kapacitet*. Ett språk vi lärt oss i skolan används möjligen också i arbetslivet och då hålls det aktivt, tills det inte längre behövs. Men vi kan öva upp och aktivera minnet. De flesta forskare anser idag, att med *träning* kan vi utöka och få vårt minne att fungera effektivare.

Språkinhämtning (*input*) och språkproduktion (*output*) är enligt forskningen olika processer för hjärnan. Våra hjärnor lagrar information och bildar nya strukturer och begrepp, men de individuella skillnaderna i olika hjärnor kan vara väldigt stora. Förutom hjärnans specifika drag påverkar förmågan att inhämta information, *studieteknik*, erfarenheter, kunskaper och övning hur vi lär oss, och även motivation, intresse och stöd från omgivningen.

Ofta lär vi oss först förstå och sedan tala eller skriva ett språk. Vid språkproduktion aktiveras *flera processer* i hjärnan än vid inhämtning. Tal och skrift, översättning och tolkning kräver *övning och erfarenhet*, kompetenser och språkliga strategier. Hjärnan måste ha *tillgång* till ordförråd och strukturer. Om ord eller grammatik fattas kan vi nyttja *existerande element* från samma eller andra språk. Med ytterligare träning kan vi dessutom utveckla förmågan att inhämta och processa språk samtidigt, vilket ofta flerspråkiga gör då de kommunicerar.

En *sensitiv period*, som psykologer gärna lyfter fram, då barn före skolåldern verkar lära sig språk snabbare och effektivare än senare i livet, finns inte för hjärnan. Våra hjärnor bygger upp kunskaper på samma sätt, men *sättet vi lär oss på* utvecklas med åldern. Barn får fritt använda alla språkliga resurser de äger. *Förväntningarna* på deras språkbruk är inte lika högt som hos tonåringar och vuxna. Språkproduktionen är i grunden en social funktion och därför påverkas den av våra egna och omgivningens behov, *attityder*, fördomar och reaktioner.

I skolan förmedlas kunskap på ett standardiserat sätt. Detta sätt *lämpar sig inte för alla*, och resultaten kan följaktligen bli väldigt olika. Hjärnforskningens insikter införs numera allt mer i språkundervisningen, men det finns ännu ofantligt mycket mer att upptäcka.

Fråga: Lär du dig först tala eller skriva ett nytt språk?

Attityder

Varför behöver vi lära oss flera språk? Vilken *nytta* har vi av att lära oss språk? Frågan ställs ofta av skolelever, som känner sig nertyngda av språken de förväntas lära sig i skolan. I de flesta länder i Europa studerar elever *minst ett språk förutom modersmålet*, och många läser två eller flera språk. Ett vanligt svar eleverna får av vuxna är ”då du åker utomlands har du lättare att göra dig förstådd och får mer ut av resan”, eller ”i arbetslivet krävs att du kan flera språk”. Men räcker de här svaren?

Inte riktigt. *Barn och unga behöver modeller*. I en familj, där de vuxna inte läser böcker, gör sällan barnen det heller, och det påverkar skolgången och deras chanser i arbetslivet. *Socioekonomiska* faktorer och t.ex. antalet *böcker* hemma (gynnsamma modeller) identifieras av forskare som viktiga för framgång. *Kulturella modeller* påverkar: Då flickor anses behöva enbart grundläggande kunskap, kan det vara svårt att övertyga föräldrar, flickor och nätverk, att flickor har lika mycket rätt att gå i skola som pojkar, och att utbildning inte skadar dem, tvärtom. Förmyndaraktiga eller nedsättande attityder sänker också *motivationen* att lära sig och använda språk. Våra hjärnor behöver positiva signaler och attityder.

Vi kunde också vända på frågan: *Vad går vi miste om, då vi bara kan ett språk?* Ett svar är: Resten av världen. Varje individ väljer sitt liv, sin omgivning, sina språk och attityder, men livet berikas och vi får större möjligheter

med flera språk. Beteckningen *främmande språk* har länge bidragit till att många uppfattar övriga språk än modersmålet som ett element utanför den egna vardagen.

Attityderna håller på att förändras och som en följd även språkinläringen, dels genom att världen kommit närmare via Internet, massmedia, resor mm. Samtidigt anses *goda språkkunskaper* i modersmålet vara mindre viktiga än tidigare, och allt flera människor har svårt att orientera sig på språknivån samhället kräver och behöver. ”För mycket information” säger de som inte har *läsvana*. Läsförståelse och skrivande skapar hos många stress och oro och komplexa sammanhang uppfattas som svåra.

En orsak till de *sjunkande språkkunskaperna* kan vara att visuella medel, fragmenteringen av information och kunskapsförmedling främst via videon och fotografier, bilderböcker, serier och annat bildmaterial har tagit över från texter och läsning, som tidigare uppmuntrades både i skolan och samhället. Forskare noterar, att *bilderböcker inte uppmuntrar barn till att läsa*, för det är lättare att koncentrera sig på bilderna. Därför innehåller *lättlästa böcker* få bilder. Målet är att läsaren ska kunna fokusera på själva innehållet och läsningen och på så sätt utveckla sin läsförmåga.

Kunskap om vikten av gedigna språkkunskaper och ett rikt språk för intellektet och intelligensen, språkinläring, hjärnans funktioner och språkutveckling är avgörande. *Goda språkkunskaper stöder skolan och arbetsplatsen, ekonomin och samhället*. Arbetsgivare, chefer, ledare och

pedagoger behöver dock *investera* tid och anstränga sig för att skaffa sig denna kunskap och omsätta den på ett fungerande sätt i sin omgivning.

Övning: Läs en bilderbok eller serietidning och sedan en text utan bilder. Hur skiljer sig läsningen?

Metoder

Hur sker en framgångsrik inlärningsprocess? Ingen har ännu kommit på den ultimativa och fantastiska metoden, som kan hjälpa alla att lära sig språk. Det finns inte heller maskiner, som översätter lika *kompetent* som människor. Det hindrar inte att mängder av metoder och *digitala medel* erbjuds på språkmarknaden som mirakelmedicin för alla, som vill lära sig språk utan svett och tårar. Men metoderna har främst kortsiktiga och begränsade effekter. Mindre märkvärdiga metoder grundar sig på *samtidigt* lärande, dvs. vi studerar några språk parallellt; *successivt* att vi lär oss språken efter varandra; *styrt* lärande att vi undervisas i språken; eller *naturligt*, då vi inte får formell undervisning. Variationerna är oändliga och resultatet kan bli *symmetriska* språkkunskaper, då vi behärskar flera språk i lika hög grad, eller *asymmetriska*, i olika grad.

Teorierna om hur vi lär oss är lika brokiga, paradoxala och inkonsekventa som metoderna, och de består mest av frågor. Borde vi lära oss ord eller *uttryck* först? Behöver

vi *grammatik* eller ska vi upptäcka reglerna själva genom *logik* och deduktion? Grammatiken lämnas ofta bort då vi koncentrerar oss på ordförråd och att lära oss uttryck utantill. Hur lär vi oss lyssna, läsa och skriva – *styrt* eller fritt, på egen hand eller genom *diskussioner*? Är *färdiga* dialoger bättre än egna dialoger?

Intressant nog verkar alla metoder fungera, men för olika hjärnor och individer. Vissa forskare menar, att vi behöver en *tyst period* medan vi skapar ett nytt mentalt ordförråd i hjärnan, men många människor börjar tala ett nytt språk genast. Det är ett individuellt val hur aktivt, på vilket sätt och i vilken omfattning vi lär oss språk. Det effektivaste vi kan göra är att *pröva på flera metoder* och använda dem som fungerar för oss just nu och här.

Övning: Bekanta dig med portugisisk grammatik och sedan med ord och uttryck. Gör samma med spanska, men i omvänd ordning. Vilket fungerade bättre?

Samband och helheter

Enligt hjärnforskare skapar våra hjärnor kopplingar och *samband* med information som redan finns i hjärnan. Ny kunskap lagras effektivare i långtidsminnet, om den kan kombineras med existerande element. All ny information reviderar och förändrar all tidigare kunskap och forskare observerar, att hjärnan bygger om sig själv och verkar

också expandera vid behov. Flerspråkiga har t.ex. *tätare och mer hjärnmassa* än enspråkiga.

Återkoppling och samband mellan olika aktiviteter bidrar till bättre inläring och minne. Indelningen i skilda ämnen i skolan, utbildningen och arbetslivet reflekterar inte hjärnans och inte heller omvärldens sätt att fungera. Ett exempel är att vi lär oss *besläktade* och *strukturellt liknande* språk snabbare än sådana språk, som skiljer sig påtagligt från varandra. En person som redan kan franska lär sig lättare latin, italienska, spanska och rumänska än ungerska eller turkiska; för de två senare måste hjärnan processa ett annorlunda ordförråd och okända strukturer.

För många kan ett *ämneseövergripande* arbetssätt vara ändamålsenligt. *Kognitiva utmaningar* och mångsidiga uppgifter kan stöda och intressera särskilt flerspråkiga, vars hjärnor redan kopplar ihop kunskap, jämför, tar in information och skapar sammanhang produktivt. De kan lätt bli uttråkade då de måste koncentrera sig på en enda fråga. Skol- och språkundervisningen fungerar ofta enligt principen lär dig först *formen* och sedan *innehållet*. Men personer, som håller på att lära sig ett nytt språk eller inte förstår språket, kan behöva allra först inhämta innehållet. Då vi förstår vad en text handlar om blir det lättare att koncentrera sig på *begrepp, strukturer och form*.

Övning: Slå upp vad "sko" heter på fyra olika språk. Vilka ord fastnar i minnet?

Struktur och reflektion

En populär metod, som anses reflektera den mänskliga hjärnans sätt att lära sig via sammanhang och bygga ut existerande kunskap kallas *stöttande* (*scaffolding* eller *instructional scaffolding*). Med stöttande bygger lärare och elever steg för steg upp inläringen. Förkunskaper och förförståelse utnyttjas, och intresse och känslan av att lyckas skapas genom att materialet bearbetas i mindre bitar. Parallellt utvecklas förmågan att lära sig och minnet aktiveras genom jämförelser och återkoppling. Eleven tar dessutom mer ansvar för sin egen inläring.

Lärande genom stöttande kan dock vara komplicerat för personer, som *inte förstår undervisningsspråket*, har levt i ett annat samhälle och gått i en annorlunda skola, eller har *inlärningsutmaningar*. En del människor känner väl till hur samhället fungerar, medan andra inte är lika erfarna. Vissa kanske inte alls *bryr sig om omvärlden*, utan intresserar sig för vissa sektorer såsom teknik eller historia, vilket också försvårar stöttande.

Individens *kulturkompetens* påverkar hur väl stöttande fungerar. Fysik, kemi och andra naturvetenskaper anses vara universala, men de är beroende av språk och kultur. Ett missförstått ord eller en bild som missuppfattats kan ge fel svar eller tolkning. Olika *tester* som används i utbildningen och på arbetsplatser grundar sig för det mesta på en specifik kultur- och språkbakgrund. Då beror det på individens språknivå och *graden av förståelse* och

intresse för omvärlden om allt, något eller ingenting är självklart. Ibland är sådant skolan, arbetsplatsen eller samhället anser vara *normalt* inte alls förståeligt.

Reflektivt lärande går ut på att individen reflekterar över sin läroprocess och finner sin motivation, planerar, utför, analyserar och *drar slutsatser* om lärandet och sina prestationer. I traditionell pedagogik förväntas lärare stå för lärandet och kontroll, men då eleven själv upptäcker lösningar och reviderar sina kunskaper ökar intresset, självförtroendet, självständigheten och ofta uthålligheten. *Dialogen* och *relationerna* mellan lärare och grupp, och den sociala dynamiken inom själva gruppen påverkar i vilken grad reflektivt lärande fungerar eller blockerar.

Världen är långtifrån enspråkig och det är synnerligen viktigt att barn *aktiverar alla sina språkliga resurser* från språkinhämtning och -processande till produktion, tal, läsning och skrivning så tidigt som möjligt. Stabila språkkunskaper och vana att inhämta nya språk behövs förutom i skolan även i framtiden. Barn och unga har *rätt att göra fel* och upptäcka och *pröva* olika lösningar, men den tiden och chansen finns sällan i vuxenvärlden.

Individer som i barndomen lärt sig *strukturera och reflektera över sin inläring* har fördelen, att de också i vuxen ålder kan inhämta nytt material effektivt.

*Övning: Lös en textuppgift i matematik eller fysik.
Vilka utmaningar har någon som inte förstår språket?*

Aktivera språk

Kunskaper i språk liknar idrott i en väsentlig aspekt – vi måste *träna för att hålla oss i form*. I folkmun ”rostar” ett språk då vi inte använder det. Förenklat kan det beskrivas med att hjärnan fört språket ner i källaren för att skapa mer utrymme för aktuella frågor i vardagsrummet. Vi behöver leta reda på språket, packa upp det ur lådan och aktivera det. I en idealisk situation skulle vi varje dag använda alla språk vi någonsin lärt oss, men redan en *regelbunden aktivitet* kan upprätthålla ett språk. Parallell och mångsidig användning i tal och skrift utmanar och stimulerar våra hjärnor.

Hos flerspråkiga är språken ofta en *naturlig del av vardagen* och de hålls aktiva utan att de behöver tränas. De kanske talar ett eller några språk med familjen, andra språk ute i samhället eller med vänner, läser nyheter och böcker och ser på filmer på olika språk. Även personer som uppfattar sig som enspråkiga använder eller upplever andra språk på olika sätt. Internet, litteratur, filmer, radio, teater, *musik*, *massmedia* och andra förmedlare av språk kan ses som hjärnans idrottsplan, där vi medvetet tränar våra ”språkmuskler”.

För skolelever är skolans och omgivningens språk ett centralt *verktyg*. Det tar flera år av idogt arbete innan vi bemästrar vuxenspråket. Enligt en allmän mening och en del forskare sker språklig utveckling långsammare hos

flerspråkiga barn, men i tonåren jämnas skillnaden ut. En vetenskaplig förklaring är att flerspråkiga barn *kan lika många ord* som enspråkiga, men ordförrådet fördelas på flera språk. I verkligheten påverkar barnets *utveckling, intresse, motivation* och hur barnet *trivs* i sin omgivning långt mer i vilken takt språket mognar.

Språkutvecklingen och *språknivån* beror dessutom på stödet hemifrån och i skolan och hur föräldrar och andra vuxna kommunicerar och t.ex. läser med barnet. Ju mer *spännande*, intressant och attraktivt ett språk och allt som förknippas med det är, desto snabbare och stabilare växer språket fram. Då vi en gång knäckt *läskoden* för minst ett språk utökas, stärks och utvecklas våra språkkunskaper under resten av livet. Personer som inte kan läsa och skriva eller inte läser i vuxen ålder fortsätter att utveckla sitt språk, men mer begränsat än de som läser.

För våra hjärnor verkar inläringen och befästandet av språk ske gradvis, men varje individ lär sig på olika sätt. Inläring och inte minst *utökandet* av språkkunskaper kräver tålamod, uthållighet och medvetenhet att lärandet inte slutar med lektionen eller kursen, utan fortsätter hela livet. Genom att använda våra språk på *varierande sätt* berikas våra kunskaper och vi får nya erfarenheter – och livet kan bli spännande, intressant och attraktivt.

Övning: Använd aktivt ett annat språk under en dag; läs, skriv, lyssna. Blir du bekvämare med språket?

Språkliga strategier

Kommunikationsstrategier är oundgängliga för människan. Utan dem skulle vi inte överleva. En baby utvecklar olika sätt för att meddela sig med omvärlden, och småningom tillkommer verbala strategier som förhandla, stå på sig, argumentera, ignorera, ge order osv. Barnet prövar och väljer bland sätten omgivningen använder och utvecklar egna strategier. Ett första val sker då barnet börjar tala. Vilket eller vilka språk barnet använder, och hur språket eller språken utvecklas, beror delvis på *omgivningen* och hur den kommunicerar, men också på hur barnets hjärna är *strukturerad*. *Kognitiva* strategier vi utvecklar är t.ex. planering, kontroll och utvärdering.

Konceptet *kodväxling* (*codeswitching*) innebär att vi byter språk- eller kulturkod inom ett samtal eller rentav en sats. Konceptet är mycket populärt inom pedagogik, språkvetenskap, antropologi och olika samhälls- och kulturvetenskaper. Koden är en samling *signaler*, verbala och icke-verbala, som vi använder då vi kommunicerar – ord, ordformer, uttryck, miner, gester, tonfall och andra.

Vi kan byta språk, använda ord och uttryck från ett annat språk och *dialektala inslag*. Variationerna är otaliga och individuella, men det finns kollektiva och periodiska preferenser, som t.ex. engelska ord i svenskt tal. Hos flerspråkiga observeras kodväxling ofta tydligt, men även enspråkiga växlar koder. För inläring är kodväxling ett användbart koncept, då det används för att utveckla

språkbyte och språkmedvetenhet, språklig och kulturell kompetens och förmågan att tolka och översätta.

Vi använder medvetet kodväxling för att förstärka det vi säger, *förtydliga*, citera, uttrycka känslor och åsikter, *provocera*, skapa en egen stil, för att något låter *roligt* eller för att vi tycker om att leka med språk. Kodväxling kan också vara *omedveten* för att t.ex. ersätta brist på språkkunskaper. Då vi inte hittar rätt ord använder vi språkliga strategier och kodväxling (vad heter 'laptop' på svenska?). *Analytiska* (förklara: 'dator vi kan ta med') eller *holistiska* (relaterade ord: 'minidator') strategier kan vara effektiva för att förklara vad vi menar. Överföring (direkt översättning: 'famndator') används ofta som en strategi, men forskarna är oense om det är kodväxling.

En del forskare anser, att sättet att kommunicera och kodväxling beror främst på *situationen*, omgivningen och samtalsparten. Andra ser *medvetna* val som effektivitet, *manipulation* och kontroll som mål. Forskningen kring kodväxling fokuserar på strategier, syften och resultat av kommunikationen, vilka är mer eller mindre mätbara. Men kanske språklig flexibilitet och användningen av alla språkliga resurser vi äger helt enkelt är en normal och naturlig aspekt av våra hjärnors funktioner och av mänsklig kommunikation?

Övning: Förklara vad sisu, nirvana, saudade och ikigai betyder, på svenska och på ett annat språk.

Språkresurser

Forskning och flerspråkiga skolerfarenheter de senaste decennierna visar, att då elevernas olika språk *integreras* i undervisningen, förändras attityderna och sätten att lära sig. Skrämmande och hotfulla situationer och risken för konflikter minskar. Medvetenheten och förståelsen ökar hos elever och lärare, *språk- och kunskapsinhämtningen blir effektivare* och alla lär känna varandra bättre, för varje språk visar en annan sida av personligheten och identiteten. Då eleverna *uppmuntras* till att använda sina språk i olika situationer och aktiviteter, ökar de positiva förväntningarna på lärandet, vilket sporrar eleverna till bättre prestationer.

Transspråkande, korsspråkande eller *translanguaging* är en metod som utgår ifrån att flera språk används i klassrummet. Erfarenheter i flerspråkiga skolor visar, att prestationerna kan förbättras om flera språk tillåts, och lärare och elever använder sina språkliga resurser för att kommunicera och förklara. Transspråkande stöder våra hjärnor i processen att skapa kopplingar, vilket bidrar till språkutveckling och *språkmedvetenhet*. Språkörat övas upp, ordförrådet växer och tänkandet förkovras.

Socialt skapar transspråkande mer gemenskap och *jämlikhet*, då alla känner att deras språk respekteras och de kan bidra till gruppen. Eleverna vågar använda fler *begrepp* och undersöka *samband*, medan de utvecklar sina kunskaper i olika språk. Språken blir alltså både ett

instrument för inhämtning av kunskap och ett *nöje* att använda, och även skolspråket blir intressantare. Skolans språk kräver gedigna språkkunskaper och *kulturella* och sociala kunskaper. Hos en del elever fungerar inläringen snabbare på ett annat språk och då kan eleven få *stöd* för att lära sig på det språk som fungerar bäst.

Invändningarna mot transspråkande är att det i en situation med tiotals språk i en klass kan ta evigheter att *förklara* minsta fråga. *Nivån* på undervisningen sjunker och gruppen hinner aldrig gå igenom materialet, då allt ska upprepas på olika språk och *betydelsefält* för ord och innebörder diskuteras. Det går inte heller att översätta alla ord eller uttryck exakt. *Nyanser* tar tid att bena ut och missförstånd måste klaras upp.

I praktiken används skolspråket i klassrummen som *huvudspråk* och övriga språk stöder lärandet. Viktigt är dock att *andra språk inte förbjuds*, utan att tydliga regler skapas för kommunikationen, t.ex. ton och sätt hur alla talar med varandra (vänligt) eller vilka ord som (inte) får användas (inga fula ord eller förolämpande skämt). Ofta är det läraren som väljer språk och hur de används, enligt sina kunskaper och elevernas behov. Då det behövs, diskuteras betydelser och *koncept* på olika språk, vilket utvidgar ordförrådet hos alla elever.

Kan transspråkande och accepterande av flera språk också fungera på arbetsplatser? Utan tvivel. Då språken behövs i arbetet och arbetstagarna är flerspråkiga och *mångkulturella* kan transspråkande vara en lösning. För

att integrera personer med svagare språkkunskaper eller individer, som håller på att lära sig omgivningens språk, kulturkoder och hur samhället fungerar, behövs såväl en realistisk analys av situationen som medvetna insatser.

Övning: Slå upp ordet "fiska" i en synonymordbok på svenska och två andra språk.

Hur många synonymer finns det och vilka nyanser har de olika varianterna av ordet?

Gemenskap

Gemensamt lärande (*cooperative* eller *peer learning*) innebär att vi lär oss av varandra. I det dagliga livet lär vi oss hela tiden av varandra, men i utbildningen betyder gemensamt lärande att en grupp för en *fri dialog*, löser uppgifter och bygger upp kunskaper. Den kommunikativa kompetensen, relationer och sociala kontakter utvecklas och förstärks genom att vi samarbetar med andra i samma situation och *utan auktoriteter*. Gemensamt lärande kan enligt forskare och pedagoger minska på emotionella filter och öka effektiviteten i lärandet, men det fungerar inte grupper, där mobbning, diskriminering, segregering eller andra sociala problem förekommer. En trygg miljö är grunden för att gemensamt lärande ska vara till nytta. Om det finns spänningar eller konflikter måste de lösas innan en grupp kan använda gemensamt lärande.

I språkundervisningen fungerar metoden effektivast, då *nytt material bearbetas*. I flerspråkiga grupper kan individer med samma språk stöda varandra. Risken finns alltid för missförstånd och då behöver läraren korrigera. Föräldrar kan också utgöra ett problem, om de har den felaktiga uppfattningen, att deras barn inte kan lära sig av sina *jämnåriga*; de förbiser att barnen dagligen inhämtar kunskap av sina kamrater.

En vanlig föreställning är att *flerspråkigt samarbete* i skolan är ofruktbart eller direkt skadligt, för eleverna bryr sig inte om att lära sig skolspråket, då de får tala sina hemspråk eller avgränsa språkgrupper. Forskningen visar dock, att särskilt yngre elever behöver *mer utrymme för att använda hemspråken* parallellt med skolspråket för att stabilisera sina språkkunskaper. Gemensamt lärande ger dem möjlighet att bearbeta både hem- och skolspråket.

Förutom språkkunskaper behöver en flerspråkig grupp eller klass utveckla dialog, *självdistans*, en fungerande kommunikation som grundar sig på respekt och även en sund och glad *humor*. Ömma tår är något vem som helst kan trampa på utan att vilja det, men i en trygg miljö med en *öppen dialog* och gemenskap får alla möjlighet att förstå och skaffa nya insikter om sig själva och varandra, och klavertrampen kan tas med en nypa salt.

Övning: Skriv en plan för att lära dig ett nytt språk. Hur reflekterar planen ditt sätt att lära?

Allmänbildning

Våra nätverk kan *aktiveras* till att stöda våra språk och vår allmänbildning, men det är inte så lätt att identifiera nätverken och finna vägar till samarbete. En utbredd metod i skolan är att intervjua och ställa *konkreta frågor* till representanter från olika nätverk om vad folk äter, hur de firar fester eller hur elever går i skolan i ett annat land. Den här metoden fungerar främst med yngre elever; från högstadiet framåt krävs djupare information och analys. Enbart att känna till kulturarv, traditioner och fira olika högtider innebär att *stereotypier* förstärks, och i vår starkt globaliserade värld är det dessutom föråldrat.

En *allmän språk- och kulturkännedom* och en *gedigen allmänbildning* är långt nyttigare än nationellt betonade kunskaper och de kunde utan större svårighet integreras i utbildningen och i samhället. Perspektiv, kunskap och erfarenheter som varieras och *relativiseras* erbjuder alla större möjligheter att utveckla verktyg för att förstå sig själva och andra, och ger barn och unga större chanser till framgång som vuxna.

Hur vi uppfattar värderingar, *hierarkier* och *kulturella markörer* samt vår position och hur stark gemenskapen är påverkar inhämtandet och överförandet av språk, kultur och kunskaper. Vuxna måste själva aktivera sina nätverk, men i skolan kan diskussioner med eleven, familjen och representanter för nätverken klargöra vem och vad eleven identifierar sig med, vilka element som är betydelsefulla

och vilka *kännetecken* de har. Sättet hur nätverken kan stöda måste utarbetas gemensamt. Stödet kan vara t.ex. *språkstöd*, läsning, *samtal*, *kunskapsöverföring*, besök, diskussioner och intervjuer, men allra viktigast är att vi lär känna olika människor som individer.

Fråga: Vilka stereotypiska uppfattningar om språk, bakgrund och kultur fyller du?

Mångfald

I en jämlik och tolerant värld får alla, oberoende av språk eller bakgrund, likvärdiga chanser. Individen uppfattas som en individ och inget annat. Det finns utrymme för *variation*, diskussion och olika värderingar, *synsätt* och attityder. Alla deltar i en dialog, lär sig lyssna och förstå, uttrycka sig och sätta ord på sina upplevelser, tankar och åsikter. Vi behöver använda våra språk för att resonera och använda *fantasi* och *kreativitet* för att lösa olika frågor. Där *mångfald accepteras* får alla vara med och besluta om regler och sin närmiljö, vilket bidrar till att de blir mer engagerade och presterar bättre.

Vi behöver alla lära oss att acceptera mångfald och *olika sätt att fungera*, oberoende av bakgrund, språk eller andra aspekter. Med växande förståelse för individuella likheter och skillnader minskar sociala spänningar och kollisioner med okända eller svåra frågor. Vi identifierar

effektivt det vi och andra personer inte förstår, uppfattar eller har en annan åsikt om, och vi diskuterar, förklarar och löser problemen tillsammans.

Låter det här som en *utopi*? I den verkliga världen är situationen rätt så annorlunda, men vissa komponenter kan var och en säkert bidra med i sin omgivning. På jobbet eller i skolan kan vi delta i utvecklingen av dialog, kommunikation och arbeta med förmågan att individuellt och *kollektivt lösa olika frågor*, eller ta itu med problem innan de utvecklas till konflikter och förändra existerande sociala motsättningar.

Mångfald som stöder språkinläring och -utveckling kan skapas genom dialog, där olika synsätt beaktas. En *fundamental kunskap om språk och kulturer* måste finnas och de jämförs och relativiseras. *Att acceptera mångfald* betyder inte att vi ska godta vad som helst, utan sunt förnuft krävs i alla situationer. Bildningen decentraliseras idag med hjälp av teknik, men tekniken ersätter inte en *medveten* och *kunnig* omgivning, som äger språkliga, kulturella och sociala kompetenser och använder dem *förnuftigt*. Trots goda föresatser och hårt arbete kan det ändå hända, att prestationerna och resultaten förblir svaga eller helt *uteblir*. Varje individ ansvarar i slutändan för sin del av dialogen och sina framgångar.

Fråga: Finns det skrivna eller uttalade strategier för mångfald på din arbetsplats?

Kreativitet och språk

Att lära sig ett språk är som att *öppna dörren* till en ny värld. Kan språkutveckling vara roligt – och behöver det faktiskt alltid vara underhållande? Använder vi språk för enbart nytta eller har vi också nöje av det? Vi lär oss och upplever språk på olika sätt och en del har vi mer gagn av än nöje, medan andra är till mer glädje än nytta. I bästa fall är allt vi gör *språkutvecklande*.

Kreativa attityder och arbetssätt handlar om att vi lär oss och använder språk och kunskaper genom att aktivera våra språkresurser på *innovativa* sätt. Kreativa metoder utesluter inte arbete, men de bidrar till inläringen och språkutvecklingen genom att *variera* metoderna, skapa sammanhang och ge våra hjärnor möjlighet att bearbeta information på olika sätt. Ju fler verktyg vi behärskar och *ju bättre vi känner oss själva*, desto större är chansen att språkutvecklingen fungerar. Vi kan också upptäcka nya vägar till inläring genom kreativa metoder.

Språk är roligare och inläringen effektivare om vi vågar ta *risker* och använder *logik* och *analys* på ett nytt sätt eller ur en annan synvinkel. Vi kanske inte lyssnar på hörspel i radio eller ser på TV-teater på vårt vardagliga språk, men upptäcker dem på ett språk vi lär oss. Det finns oändliga antal kreativa metoder och möjligheter för att *uppleva* språk, oberoende om det är första, femte eller sjuttonde språket. Ju mer vi brukar ett språk och ju flera

sätt vi utnyttjar för att *utforska* och *tillämpa* det, desto effektivare kan våra hjärnor arbeta med det. *Språket slits inte i användningen*, utan det utvecklas.

Då vi upplever ett språk utnyttjar vi språkliga resurser som att lyssna, försöka förstå, *gissa*, berätta, förklara och *argumentera*. Vi kan stimulera både hjärnan och resten av kroppen genom kreativa metoder såsom *dramatisera*, diskutera, skapa dialoger och *historier* eller skriva egna berättelser. Då vi *översätter*, tolkar, talar och *tänker högt* eller ställer frågor aktiveras språkproduktionen. I grupp eller i par kan vi *samarbeta*, utföra intervjuer eller njuta av språket tillsammans genom t.ex. en hobby.

Jämförelser mellan olika språk och strukturer, ord och sätt att kommunicera berikar kunskaperna om språken. Ju *rikare språkliga, kulturella och sociala sammanhang* vi bekantar oss med eller lever i, desto större blir chansen för framgångsrik inläring och användning av språket. Kreativitet i språkinläring och språkutveckling handlar inte om att hitta den *enda perfekta metoden* och nå ett slutgiltigt mål, utan att pröva sig fram, testa olika metoder, *stimulera*, upptäcka nya dimensioner och få många slags upplevelser. Allra mest handlar kreativitet och språk om att *ha roligt på vägen*.

Övning: Översätt stycket ovanför till ett annat språk. Jämför den svenska och andra versionen. Var det lätt att översätta och hitta rätta ord?

Lek och rörelse

Leka är ett av de produktiva sätten hjärnan verkar arbeta med språk. Barn leker och gör samtidigt experiment för att utveckla sitt språk. De prövar diverse ord, strukturer och uttryck och upprepar. Tonåringar leker också med språk på olika sätt och många fortsätter som vuxna att leka. *Språklekar* som rim och ordlekar utvecklar språket hos individer i alla åldrar. I grupper kan språklekar vara till stor nytta då det gäller att utforska, *bearbeta* och *utveckla* nytt material, förstå och använda *komplexa* ord eller uttryck och deras betydelser.

Gruppens behov och språknivå bestämmer hurdana lekar som används. Alla vill inte ägna sig åt fingerlekar med ramsor eller klarar av dramatisering av en text, men om språket *kombineras* med gester, röstläge, intonation och *kroppshållning* kan det bli lättare för individen att lära sig språket och finna uttryck. Imitation är därför en attraktiv möjlighet, för vi kan kliva ut ur våra vanliga sätt att tala och pröva på nya sätt att kommunicera.

Språkkunskaper kan bearbetas och övas genom att vi spelar olika *roller*. Det kan handla om fullskaligt drama, korta scener och sketcher eller om att spela en roll med andra värderingar, attityder, synsätt, hållning, ordförråd och uttryckssätt än vi själva brukar. *Friheten att pröva* nya mönster i olika situationer är viktig för att utveckla språkliga och kulturella kunskaper och koder, och vi lär också känna oss själva och språket mer ingående.

Rörelser och rytmer, rim, melodier, sånger och även dikter, *högläsning* och *dans* stöder både språkinläring och språkutveckling. Yngre barn behöver mycket mer rörelse, men också tonåringar och vuxna behöver röra på sig särskilt vid språkinläring. Människor har åtminstone i några tusen år använt olika metoder som kombinerar rörelse och språk för inläring och *underhållning*, och också forskningen visar, att vi får mer ut av språk då vi upplever dem fysiskt.

Övning: Läs en dikt eller en ramsa högt. Sjung eller klappa dess rytm. Var det lätt att hitta rytmen?

Berättande och diskussioner

Berättande och diskussioner eller debatter är traditioner, som förmodligen är långt äldre än läsande och skrivande i mänsklighetens historia. Berättande och diskussioner är en del av vårt *sociala umgänge*. De grundar sig på en viss slags kommunikation och samverkan med andra. Genom *interaktionen* skapas gemensamma tankeprocesser och dialoger, som kan utökas till en kollektiv inhämtning och utveckling av kunskaper och nya upptäckter. Berättande och diskussioner existerar i alla kulturer i olika skepnad och även i moderna format som *ljudböcker*.

Då vi berättar eller utbyter tankar och åsikter använder vi språkliga strategier som att beskriva, sammanfatta,

kommentera, *försvara*, föreslå, *förhandla*, referera eller säga emot. Alla som deltar i en situation där det berättas eller debatteras får möjlighet att *tänka igenom* ord, uttryck och frågor. Samma teman och diskussionsämnen upprepas på olika sätt och med varierande ord, och flera sorters material och informationer används. Vi lyssnar, formulerar och *reagerar* på olika sätt, vilket stimulerar våra hjärnor att arbeta med såväl språk som kunskaper, och vi utvecklar en rad färdigheter och förmågor.

Övning: Jämför en situation där du berättade något för en vän och inför en grupp. Vilket sätt talade du på och vilka element eller frågor betonade du?

Översättning, tolkning och blandning

Översättning och *tolkning* hjälper våra hjärnor att hantera och bearbeta språk genom jämförelse och skapande av broar mellan språken. I skolan kan det vara nyttigare att *istället för diktamen* ge flerspråkiga elever uppgiften att översätta en text. Tolka och översätta stimulerar hjärnan *mer än fokus på en enspråkig text*. Muntlig tolkning övar upp förmågan att *växla* mellan språk och även inom ett språk att byta uttryck och kroppsspråk.

Blanda språk anses inte vara en förständig metod, men alla som kan flera språk har i verkligheten nytta av att medvetet tillsätta ord, strukturer och uttryck från ett eller

flera språk i ett annat. Blandning sker i varje fall naturligt i våra polyglotta hjärnor och *språkmedvetenheten* ökar då vi mixar språk. Vi får nya insikter om *likheter, skillnader* och språkanvändning: Hur kan ett ord översättas till ett annat språk? Varför fungerar ett uttryck på olika sätt beroende på kontexten? Sökandet efter *lösningar* sporrar till *upptäcktsfärder* och experiment, och utökar dessutom vår *allmänna kunskap*. Vi snubblar medvetet eller rent spontant över en mängd information, som vi kanske vet något om eller aldrig hört talas om, men som vidgar våra vyer och skapar intresse för vidare efterforskningar.

Övning: Slå upp ordet "snö". Hur många ord finns det på finska, xhosa, bengaliska och litauiska?

Kreativ läsning

Läskunnighet är inte en självklarhet, utan något som varje människa måste anstränga sig för att lära. Vi har (tyvärr) inga gener som ger oss en automatisk *förmåga att läsa*, men efter att vi en gång lärt oss läsa utvecklar vi språkliga resurser för att förstå och omsätta det vi läser. För läsning krävs en viss koncentration, minne, motorik och fysisk mognad, för ögonen ska fokusera på en text och vi måste äga ett grundläggande ordförråd för att förstå texten. *Mekaniskt* läsande kräver kunskap och erfarenhet om språkkonventioner och förmåga att avkoda

dem; *läsförmåga* inkluderar språkförståelse och kritiskt tänkande.

Läserfarenhet, språkkunskaper och textens karaktär och vokabulär påverkar hur vi läser och hur mycket vi förstår. Metoder som gissa, identifiera *nyckelord*, ersätta, definiera, förklara och slå upp kan stöda läsandet och användas kreativt på olika sätt. Alla *sinnen* och förmågor vi har kan stöda läsningen, men för att förstå innebörden behöver vi känna igen *majoriteten av orden* och deras olika former. Barn som inte kan läsa själva eller vuxna som inte läser lär sig oftast nya ord och ordformer genom att lyssna på *högläsning* eller massmedia. Även barn som redan själva kan läsa har nytta av att föräldrarna fortsätter att läsa med dem. De gemensamma aktiviteterna stöder barnets eget läsande och språkutvecklingen.

Hos alla människor, oberoende av ålder, bidrar *aktiv läsning* till ett rikt språk. I skolan byggs språket ut genom systematiskt lärande och daglig övning, medan vuxna själva ansvarar för sin läsning och sitt språk. Flerspråkiga läsare utvecklar inte sällan egna mål, jämför texter och tänker kritiskt på det de läser. I utbildningen *mäts* dock flerspråkig läsförmåga på samma sätt som enspråkig, men de flerspråkiga äger flera ordförråd och kunskaper, som inte passar in i standarden. *Läsförmågan kan också variera enligt språk, intresse och övning*, och mätningar ger därför ofta felaktiga resultat.

En del forskare anser att texter om verkliga människor och förhållanden skapar hos läsaren en större *emotionell*

respons, vilken ökar intresset för läsning, men läsarna själva kan ha motsatt åsikt. En roman eller dikt kan ge en starkare läsoplevelse och framkalla större inlevelse än en verklighetsbaserad text. *Oberoende av personlig smak är det viktigt att läsa all slags texter*. Läsning av *längre texter* eller hela böcker skapar flera sammanhang och rekommenderas därför hellre än korta texter, som verkar lättare, men inte stöder utvecklingen av läsförmågan.

Konceptet *multilitteracitet (multiliteracy)* spreds från 1990-talet i England och internationellt. Det betyder att vi kan förstå och uppfatta olika slags skrivet material, från böcker och vetenskapliga texter till tidningsartiklar, multimedia och Internet. Konceptets pedagogiska och *normkritiska* aspekter ska svara på utmaningarna från den *digitala utvecklingen* och skapa utrymme för en större *språklig och kulturell mångfald*. Multilitteracitet har som mål att skapa möjligheter för nya *upptäckter, diversifiera* lärandet, öka medvetenhet om olika frågor och variera läsande och inhämtning av kunskap med tillämpning av kunskaperna och aktiviteter som *studiebesök, intervjuer, musik, dans och rörelse, drama, teater* och annat, enligt individens intressen, behov och eget sätt att lära sig. Konceptet utvecklas fortfarande.

Övning: Läs ur William Shakespeares drama Antonius och Cleopatra och fakta om den verkliga Kleopatra. Vilken emotionell respons väcker läsningen?

Lättläst

Lättläst (engelska *Easy to Read*, tyska *Leichte Sprache*, finska *selkokieli*) erbjuder en chans att läsa för personer, som av diverse orsaker har svårt, är *omotiverade* eller ovana att läsa, personer med nedsatt *syn*, *äldre* och minnessjuka, och för alla som *tillägnar* sig ett nytt språk. Lättlästa texter har lågt *läsbarhetsindex* (LIX), vilket innebär att de inte innehåller svåra eller långa ord. LIX skapades i Sverige på 1960-talet och räknas ut enligt en matematisk formel. Lättläst kännetecknas av *korta rader*, *satser* och *kapitel*, ett vardagligt språk och en *tydlig logik* och synlig röd tråd i handlingen.

Lättläst är inte en egen genre, utan betyder att *språket är lättfattligt*. Innehållet kan vara krävande, beroende på ämnet. Lättlästa texter har som mål att berätta begripligt, *uppmuntra* och *stöda läsförmågan*. De erbjuder läsaren möjlighet att tillägna sig information på ett enkelt och effektivt sätt och en känsla av att *lyckas* med läsningen, vilket motiverar särskilt svagare läsare till att läsa vidare. De kan läsas av alla, oberoende av behov och vana, men en del behöver lättläst hela livet.

Behovet av lättläst växer ikapp med att läsförmågan och språknivån sjunker i samhället. Lättlästa texter bidrar väsentligt till *tillgänglighet* och *inkludering*. Då alla läser samma lättlästa bok inkluderas även svagare och nya läsare i diskussionen och gemenskapen. En del av den lättlästa litteraturen består av omarbetningar, medan flera

böcker skrivs direkt som lättlästa verk. Lättläst litteratur, information och *nätsidor* existerar på flera språk och idag publiceras skrifter för alla *smaker*, olika *språknivåer* och alla åldersgrupper.

Övning: Läs en lättläst text. Vad gör den lättläst?

Kreativt skrivande

Skrivandet är av avgörande betydelse för utvecklingen av språk, kognitiva färdigheter och en lång rad förmågor och kompetenser. *Kreativt skrivande* är en av möjligheterna att göra skrivandet intressant, *upptäcka* och utveckla språkliga och individuella förmågor, och lösa upp *stress*, oro och emotionella spärrar.

Kreativt skrivande innebär att vi skriver *fritt* om vad som helst på valfritt språk, utan att tänka på stavning eller satsbyggnad. Efter att texten skrivits kan den *bearbetas* och redigeras, men det är inte nödvändigt och många texter blir bofasta i skrivbordslådan. De kanske är alltför personliga eller uttrycker något vi upplevt i stunden. I grupper kan deltagarna diskutera varandras texter, läsa upp eller *återberätta* vad de skrivit, i par eller inför hela gruppen. Tonen ska vara *inspirerande* och *konstruktiv* och reflektera varje individs personliga synsätt.

Kreativt skrivande har stort potential i att *stöda och utveckla språkligt uttryck* och bearbeta känslor, attityder

och värderingar. Personer som skriver kreativt processar såväl språk som känslor och tankar, och når ofta spontant till *kognitiva nivåer* de inte varit medvetna om. Att skriva reviderar också vårt synsätt på oss själva och andra och på händelser i livet, även svåra situationer, och stöder utvecklingen av ett *rikare och mer nyanserat* språk.

Författare använder ofta kreativt skrivande för att hitta rätt uttryck, för *idéjakt* eller för att det är *roligt* och de får känslan av att vara ”i flödet”. *Mentala blockeringar* kan lösas upp genom att skriva om dem, hur de känns eller hur de ser ut – är de monster, hav eller stenblock? Vi kan också ”skriva av oss” emotioner eller *konfliktsituationer* eller rätt och slätt uttrycka känslor och tankar genom att skapa nya berättelser, skriva brev och meddelanden vi aldrig skickar iväg.

En person eller grupp som skriver på flera språk kan *översätta* och tolka sina texter för andra, vilket skapar mervärde för alla. Vi kan också skriva på *blandspråk*, flera språk *parallellt*, byta språk eller *leka* med språk, hitta på egna språk och ord och förklara dem. Målet med kreativt skrivande, liksom med alla aspekter av kreativt arbete med språk, är att vi *först och främst arbetar med våra egna möjligheter*, förmågor och kompetenser, och *upptäcker* våra personliga potential och nya perspektiv.

Övning: Du öppnar en dörr. Skriv ett kort stycke eller en dikt om var du hamnar, då du kliver över tröskeln.

Utveckling

Flera språk är en *resurs*, som kan vara till stor glädje och nytta. Idag inser många internationella organisationer och allt mer också stater och utbildningssystem att språk *är en värdefull tillgång* vi borde ta vara på. Mångkulturell bildning har tagit steget in i medvetandet, samtidigt som det gränsöverskridande politiska, ekonomiska, sociala och kulturella samarbetet ökar. I Europa skyddas den språkliga mångfalden och språkinläring främjas aktivt.

Vi behöver alla få vara så flerspråkiga vi är, oberoende av statistik eller nationalistiskt färgade attityder. Alla har rätt att skapa *mångfacetterade* identiteter, som berikar dem själva och omgivningen. Lärare har som uppgift att förmedla skolans material, och då eleven går ut i livet ska vissa grundläggande förmågor föreligga. Medborgarna förväntas kunna fungera *medvetet* och *kompetent* och gå vidare med sin bildning på egen hand. För att det ska fungera behövs språk- och kunskapsutvecklande *verktyg* och *konstruktiva attityder*. Frågan är *vad vi vill utveckla i framtiden* och hur bildningen ska reflektera det.

I verktygslådan vi utvecklar under livet behöver vi många olika kompetenser och strategier. Informationen, insikterna och frågeställningarna som presenteras i denna bok kan förhoppningsvis läggas till bland verktygen och användas för att bredda förståelsen och medvetenheten om våra språk och hur vi hanterar dem.

Innehåll

Inledning	3
Språk	9
Språkval	17
Språkmiljö	24
Flerspråkighet	31
Språklig kompetens	42
Språkinläring	48
Aktivera språk	57
Kreativitet och språk	68
Utveckling	79

Läs mer...

Brokiga boken

Lättlästa texter om anpassning och integration

Lättlästa böcker

stöder läsning, läsförmåga, inläring och språkutveckling

Nätsidor

bokpil.eu

edu.bokpil.eu

villa.bokpil.eu

Brokiga språket är en inspirationsbok för alla, som funderar kring språk, språkinläring och flerspråkighet, och för alla som arbetar med lärande och utbildning.

Boken beskriver viktiga frågor som hur hjärnan hanterar språk och ger tips om hur vi kan arbeta kreativt med flera språk.

Forskaren och författaren Sabira Ståhlberg arbetar med språk på olika håll i världen och föreläser om integration, språkinläring och mångkulturella frågor.

978-952-7334-24-9

ISBN 978-952-7334-24-9 (inbunden)

ISBN 978-952-7334-25-6 (e-bok)